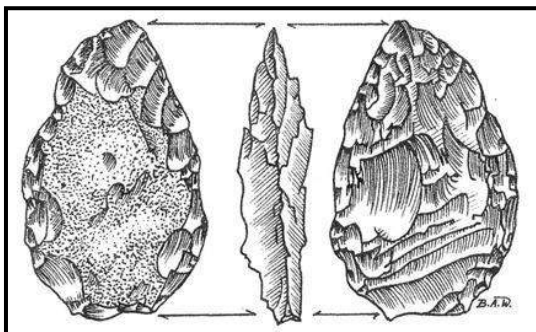
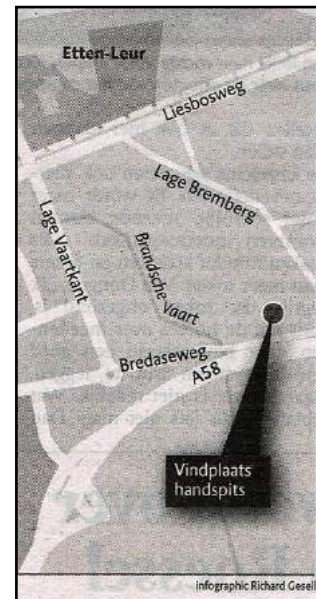


# Een handspits uit Etten-Leur

**Hoe kwam een handspits van 30.000 jaar voor Christus in Etten-Leur terecht. En leefden hier Neanderthalers?**

In 1948 vond de heer Van Iersel, eigenaar van de steenfabriek tussen de Hoge Vaartkant en de Hoge Bremberg, waar nu Machinehandel Janssen zit, een bijzondere archeologische vondst. Het was een kleine amandelvormige handspits uit de oude steentijd van ca. 30.000 jaar voor Christus. Hij vond de steen op een diepte van 1.50 meter bij het opgraven van leem voor de steenfabriek. De steen lag in een weiland aan de andere kant van de Rijksweg tussen McDonalds en de boerderij van de familie Naalden op de Lage Bremberg (zie kaartje).

De handspits heeft een witte patineerlaag en is ruw aan de bovenkant. Aan de onderkant is nog gedeeltelijk de ruwe cortex te zien. De vroegste mensen gebruikten vuursteen waarvan zij werktuigen maakten. Ze maakten hier onder andere schrabbers, messen, pijlpunten, boren en bijlen van. Archeologen kunnen zien door welke culturele groep deze werktuigen gemaakt zijn. Deze handspits werd gemaakt door Neanderthalers.



Over de Neanderthalers, die 200.000 tot 30.000 jaar voor Christus leefden is weinig bekend. Zij zwierven in groepjes van ongeveer 25 over de steppen in Europa en Centraal-Azië. Het waren vleeseters. Op zoek naar voedsel kwamen ze waarschijnlijk hier in West-Brabant terecht dat toen nog een woest moerasgebied was. Hier zijn geen stoffelijke resten van hen gevonden, wel in Limburg en in de Belgische Ardennen. Volgens deskundigen konden ze praten, waren ze slim en sociaal. Waarschijnlijk hebben ze nog een tijdje naast de homo sapiens (de moderne mens) geleefd maar zijn door hen verdrongen. Tegenwoordig is duidelijk dat hun ras minder aapachtig was dan altijd gedacht werd.



Op de plek waar de steen gevonden werd, ontbrak de leemlaag. Dit is te verklaren omdat door dit gebied de Brandsebeek stroomde. Vroeger schijnt deze beek veel breder geweest te zijn, waardoor in grote delen van dit beekdal de leemlaag is weggeschuurd. Op geologische kaarten is te zien dat dit beekje ontsprong op de hoogten van de Klappenberg. De Klappenberg is een voortzetting

van de hoogten van de Ticheltseberg, de Goudberg en Tichelt tussen Rijsbergen en Zundert. Hier zijn artefacten van praehistorische volken gevonden. Het is aannemelijk dat deze kleine handspits met de beek hierheen is meegevoerd.

Om dit voor West-Brabant bijzondere historische object te bekijken moet men naar het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden. In 2008 werd de handspits in de voormalige Nederlands hervormde kerk tijdens het Open monumentenweekend tentoongesteld. Speciaal voor deze tentoonstelling hadden Masja Parlevliet (regioarcheoloog) en Cor Kerstens (heemkundekring Jan uten Houte) het in Leiden opgehaald.



Bronnen:

Broeder Christofoor, *De handspits uit Etten*, Brabants Heem 1956, blz. 135 en 136.

Rob Musters, *Neanderthalers op jacht in Etten-Leur*, BN De Stem, september 2008.

Foto Neanderthalers, Neanderthaler Museum, Mettmann, Duitsland.

Foto Masja Parlevliet en Cor Kerstens gemaakt door Rob Musters.

Cor Kerstens



## Het ontstaan van Leur

De naam van Leur was oorspronkelijk Loor of Lore. Dit betekende slecht, maar of het op de grond of de aanwezige turf sloeg is onbekend. Hoe oud Leur is, is ook onbekend. Wel weten we dat het op een hogere rug in laagland ontstond, die als weg diende, bij een doorsnijding van die rug door oorspronkelijk één gegraven turfvaart, later twee turfvaarten. In 1405 werd die vaart voor het eerste genoemd *Loersche vaart* (uit te spreken als Loorse vaart). In 1410 werd de eerste Leurenaar benoemd: *Wouter Janssche van der Loer*.

Omdat die vaart overgestoken moest worden, werd al snel een brug gebouwd. Dat punt werd het centrum van het dorp. En dat dorp ontstond door die brug, omdat zowel het landverkeer als de scheepvaart vaak moesten stoppen omdat de brug omhoog of omlaag was. Dat werd de ideale plek om handel te drijven. Het dorp werd al gauw een knooppunt voor handelaren. En dat die er rijk werden bleek al spoedig. Al in 1460 was er een kapel naast de brug gebouwd aan de oostkant. En het jaar daarop werd al gesproken over het “steenwegen” van de Leur. Dit betekende dat de weg (die oorspronkelijk Leur genoemd werd) bestraat zou worden. Dat was iets zeer uitzonderlijks, daar dat alleen in de toenmalige grote steden in de Nederlanden, zoals Brugge, Gent en Antwerpen, gebeurde. Dat het geen grootspraak was bleek in 1470 toen een flink gedeelte van De Leur inderdaad met stenen belegd werd.

De toenmalige turfnering maakte Leur groot en toen dat een aflopende zaak werd, waren de inwonende kooplieden slim genoeg om de landbouw-producten, die op de uitgemoerde gebieden werden verbouwd, te gaan verhandelen. Dit hielden ze vol tot het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw. Toen veranderde zowel handelswaar, als de handels- en de vervoersmanier.

De Ettense boeren die het bestuur domineerden wilden wel het havengeld ontvangen, maar niets daarvoor uitgeven. De haven werd niet rechtgetrokken en uitgediept, zodat de steeds grotere schepen Leur zouden kunnen bereiken, noch werden de wegen bestraat, noch een Leurs station aangelegd. Als teken van de belangrijkheid van (het boerse) Etten, moest het station in Etten komen. Dat betekende het einde van Leur als handelscentrum.

## **Tijdslijn van het dorp Leur**

1268: Hoevens Charter: eigen schepenbank maar schout voor geheel Etten.

Kort na 1268 geen sprake van Leurse Vaart, geen concentratie bewoning op de Leur.

+1332: Leurse Vaart gegraven.

Na 1332: ontstaan Leur in samenhang met uitgifte turf concessie Bremberg in 1332.

1334 : Op Attelaken nieuwe steenovens gebouwd voor de bouw van stadsmuren in Breda.

1373-75 : Verandering waterhuishouding Mark en Laakse Vaart. Dit werden getijderivieren.

1398-1424 : Uitmonding Turfvaart in Brandse en Leurse Vaart. Hierdoor vorming van Landtong:

Het Hooft (=Lichttorenhoofd).

1404: Elisabethvloed. Hierdoor komt de Mark in een nieuwe bedding (ongeveer de loop van nu) Westelijk deel Oude Mark blijft open als verbindingsweg voor Leurse Vaart, het oostelijk deel slibt gedeeltelijk dicht (tracé Haagse dijk). Mark mondt nu via Dintel uit in zee.

1405 Eerste vernoeming van Leur: Leursche Vaert

1418 Eerste vernoeming van dorp: Opte Leur

1460 Oudste vermelding van Onze Lieve Vrouwe Kapel op de Leur

1461 Voorstel tot bestrating Lange en Korte Leur

1470 Aanleg van de steenweg op de Leur . Nu de Brugstraten

1507 Inpoldering van Zwartenberg

1584 Leurse kapel wordt door de Staatse troepen in brand gestoken

1590 Verovering Breda door de list met het turfschip van Adriaan van Bergen

1614 Beroeping van ds. Gualteris Gerbrandi Pomeranus

1615 Bouw Hervormde kerk te Leur, nu het trouwkerkje

1716 Bouw Zeemans orgel in N.H. kerk

1722 Bouw eerste Zwartenbergse watermolen

1752 Oprichting St. Hubertusgilde

1779 Aanleg kasseien steenweg van Etten naar Leur

1787 Bouw schuurkerk voor katholieken

1797 Leur eigen zelfstandige RK parochie (Franciscus van Sales) 1e pastoor was Cornelis de Bruin.

1799 Begin scheepswerf aan Lichttorenhoofd

1806 Bouw molen De Lelie

1815 Geboorte pater Arnold Damen

1840 Bouw Korenmolen op Korte Leur

1858 Eerste Fröbelkleuterschool in Nederland geopend door Elise van Calcar-Schiotling

1862 Aanleg grind- en keiweg van de Vaartkant naar Zwartenberg

1867 Sluiting scheepswerf Lichttorenhoofd

1868 S.C.J. Heerma van Voss koopt huis aan Korte Leur

1869 Bouw Suikerfabriek Heerma van Voss op Zwartenberg

1870 Eerste meisjes lagere school aan Kerkstraat

1875 Komst architect Petrus Johannes van Genk op Leur

1881 Opheffing Zwartenbergse veer, bouw brug over de Mark

1882 Geboorte pastoor Binck

1882 Oprichting harmonie Constantia

1884: IJzeren draaibrug over de Mark gebouwd bij Zwartenberg op initiatief van S.C.J. Heerma van Voss.

1889 Bouw Petruskerk door Petrus van Genk

1889 Herbouw Zwartenbergse watermolen

1890 Aanleg tramlijn Liesbos-Vaartkant-Leur

1892 Eerste rit paardentram Vaartkant – Leur

1895-1897 Suze Robertson en Richard Bisschop wonen op Leur

1902 Bouw Antoniusgesticht

1903 Bouw eerste postkantoor aan Van Bergenplein

1904 Onthulling standbeeld Adriaan van Bergen

1909 Eerste vliegtuigvlucht boven Nederland

1912 Koen de Koning komt op Leur wonen

1922 Bouw Petrus jongensschool

1934 Bouw Maria meisjesschool

## LEUR

Mogelijk heeft Leur zich al vanaf 1200 ontwikkeld als een nederzetting van Turfwinnings en turfschippers. In de middeleeuwen is de Leurse vaart of Leurse Haven gegraven. Dit was een Turfvaart in verbinding met de Mark.

In de 16<sup>e</sup> eeuw ontstond een haventje. Het dorp ontwikkelde zich langs een weg die loodweg op de Turfvaart stond. Het haventje heeft ook in latere tijden bijgedragen aan de nodige industriële bedrijvigheid.

De Leurse Vaart is een waterloop van 5,5 km lengte die van de Leur naar de Mark loopt.

Deze Leurse vaart was een turfvaart waarlangs de turf sinds 1200 in dit gebied gewonnen naar elders kon worden vervoerd.

De vaart loopt van Leur naar het noorden en kwam uit in de Mark op de plaats waar tegenwoordig de Zwartenbergse Molen staat.

De Mark was destijds een grote meander eerst zuidwaarts via de Halse Vliet dan nabij de huidige molen weer noordwest en ten zuiden van Zevenbergen weer naar het westen in een bedding die ook tegenwoordig nog in grote lijnen bestaat. Het stuk Mark van de Leurse vaart tot aan de huidige Markbedding bij Zevenbergen wordt sindsdien ook Leurse Vaart genoemd.

In 1507 werd de Zwartenbergse Polder ingedijkt. Op last van Engelbrecht van Etten die de rechten daartoe kocht van Hendrik III van Nassau en de Abdij van Thorn.

Tot 1710 was het getijde verschil in de Leurse haven merkbaar. In 1710 kwam er een sluis bij de uitmonding van de Mark. In 1721 werd de voorganger van de huidige Zwartenbergse Molen gebouwd die in 1888 afbrandde en door de huidige molen werd vervangen.

Deze poldermolen sloeg water uit de Zwartenbergse Polder in de Leurse Haven.

In 1999 werd de haven opgeknapt en werd ook de zwaai kom hersteld, zodat pleziervaartuigen weer konden draaien ipv achteruit varen terug naar de Mark

Sinds 1968 vormen de van oorsprong lintdorpen Etten en Leur de gemeente Etten-Leur.



## HET BEGIN VAN DE SUIKERFABRIEK OP ZWARTENBERG

Toen in 1858 de eerste beetwortelsuikerfabriek in Zevenbergen werd opgericht, leek het of iedereen in deze nieuwe tak van industrie wilde investeren. In de volgende 15 jaar werden alleen al in West-Brabant meer dan 20 suikerfabrieken opgericht, waarvan één in Etten-Leur.

In 1868 kwam Sijbrand Casparus Jan Heerma van Voss naar Leur, waar hij, waarschijnlijk via de Hervormde gemeente, koopman Hendrik Dolk leerde kennen. Van Voss, die op de suikerfabriek van zijn oom Fercken in Roosendaal had gewerkt en zich daar had verdiept in suikerraffinage, vertelde zijn nieuwe vriend daarover en spoedig besloten zij een poging te wagen om voldoende geldschietters te vinden om aan de Mark een fabriek te kunnen openen.

Zij vonden vier mannen bereid om samen met hen voor een flink gedeelte van het kapitaal te zorgen. Dit waren de vroegere Ettenaar P.J. van Breda, D.P. Beausar en J.A. Vrieseman uit Oudenbosch en M.W. Lammers uit Zevenbergen. Gezamenlijk stelden zij de voorlopige statuten van het bedrijf op. Nu moesten er aandelen verkocht worden en een lijst ging rond. Bovenaan stonden de zes oprichters, die samen voor 24 aandelen van 5.000 gulden per stuk ingeschreven hadden. Het startkapitaal groeide zo naar 215.000 gulden. Hiermee kon grond worden gekocht en een fabriek gebouwd. Op 1 oktober 1869 gaf Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant de vergunning af. Reeds in 1870 was de eerste campagne, die met winst afgesloten werd. Pas daarna werd het fabrieksgebouw opgeleverd, men had zo eventuele gebreken kunnen opsporen tijdens het werk. In het begin waren er zes besturende vennoten en de firma kreeg de naam 'Van Breda, Dolk, Lammers, Beausar & Cie.' Later, nadat rond 1873 drie vennoten waren uitgekocht, veranderde de naam in: 'Van Breda, Dolk & Van Voss' en Heerma van Voss werd directeur. Samen met Dolk regelde hij de dagelijkse gang van zaken.

Zij pakten de zaken modern en degelijk aan en het duurde dan ook niet lang voordat het bedrijf de grootste werkgever in heel Etten-Leur was geworden.

Boy Hendriks en Jannie Heijmans



## SYBRAND CASPARUS JAN HEERMA VAN VOSS

In de geschiedenis van Etten-Leur mag Heerma Van Voss niet ontbreken. Hij kwam al ter sprake bij enkele door hem georganiseerde festiviteiten maar een man die zoveel voor de gemeenschap betekende, verdient een eigen hoofdstuk.

Deze regentenzoon werd geboren op 11 november 1841 te Oud-Gastel. Op 10 maart 1868 kocht hij een huis aan de Korte Brugstraat.

Hij zorgde voor werkgelegenheid, niet alleen als suikerfabrikant maar ook door beginnende bedrijven financieel te ondersteunen.

Van Voss was geen gemakkelijk werkgever, zijn arbeiders moesten hard en lang werken maar zij verdienden ook goed. Vaak moest er in een campagne over- of doorgewerkt worden. Daarvoor liet hij bij zijn fabriek dag- en nachtverblijven voor de seizoenarbeiders bouwen en voor het vaste personeel kwamen er huisjes.

Bij jubilea toonde hij zich royaal. Bij het 25-jarig bestaan van het bedrijf ging hij met 120 personen naar de Wereldtentoonstelling in Antwerpen. Bij het 40-jarig bestaan in 1909 liet hij niet alleen het eerste vliegtuig in Nederland opstijgen in Etten-Leur, maar ook zijn gehele personeel, ruim 250 mensen, trakteerde hij op een feestmaal en een toneelvoorstelling.

Toen duidelijk werd dat de suikerindustrie gesaneerd moest worden, sloot hij zijn fabriek met winst.

En 'zijn' mensen deelden daarin mee door een uitkering of pensioen.

Echter ook als prominent inwoner deed Van Voss veel voor De Leur, zoveel dat het ondoenlijk is om alles te noemen.

Op Leur bouwde hij een postkantoor. Voor de armen zette hij een spijskokerij op en een tekenschool.

Alle Leurse schoolkinderen kregen vanaf 1910 een traktatie met Pasen, kermis en Sinterklaas. Hij zorgde voor een draaibrug over de Mark naar Zevenbergen.

De Leurse Hervormde Gemeente diende hij 50 jaar lang trouw als kerkvoogd en schonk hen enkele gebouwen.

In 1904 kreeg Adriaan van Bergen door zijn toedoen een standbeeld.

Hij betaalde zelfs een restauratie van de gemeentetoren van Etten.

Sybrand Casparus Jan Heerma van Voss overleed op 19 oktober 1934 in zijn huis aan de Korte Brugstraat.

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans



## FRIVOLE SIJBRAND

Enige jaren geleden prijkte het norske portret van Sijbrand Casparus Jan Heerma van Voss in veel Etten-Leurse bushaltes op posters om de tentoonstelling voor 100 jaar Woonstichting Etten-Leur aan te kondigen. Het affiche hierboven toont het bewijs dat deze man, zijn serieuze blik ten spijt, ooit frivole trekjes moet hebben gehad.

We kunnen lezen dat hij in beide stukken een van de hoofdrollen voor zijn rekening nam. Het feit alleen al dat hij deel heeft uitgemaakt van een liefhebberij-toneelgezelschap is verrassend te noemen en juist daarom is het zo jammer dat er geen enkel aanknopingspunt te vinden is waar en wanneer dit heeft plaatsgevonden.

Geen plaatsnaam, geen jaartal... De datum biedt ook geen houvast want jaren waarin 26 november op een zondag valt en 23 november op zaterdag, zijn er nooit geweest.

Er is te lezen waar – en bij wie – men kaartjes kon kopen voor 10 cent. Maar helaas ontbreekt verder ieder handvat. Kunstmin, het brengt ons niet verder, en Hotel de Belgique al evenmin.

Het is en blijft totaal onduidelijk of Sijbrand nu 18 jaren oud was toen hij deze hobby uitoefende, of 81.

Er is een factor die een bepaalde denkwijze voedt: Deze poster rust in het archief van de familie Van der Poest Clement, en Sijbrand is met Jozina Cornelia van der Poest Clement getrouwd geweest. Een voor de hand liggende conclusie zou daarom zijn dat de man zijn luchthartige kant toonde om zijn geliefde te behagen. Maar dat is slechts een gissing. Het jaar waarin Sijbrand en Jozina trouwden was 1868 en op het onvolprezen wereldwijde web is te vinden, dat professionele toneelgezelschappen deze stukken uitvoerden in 1865. Maar nogmaals, het blijft allemaal gissen.

Een tip voor toneelgezelschappen: Zet wat meer gegevens, zoals jaartallen en plaatsnamen op uw aankondigingsposters. Daarmee bespaart u toekomstige geschiedschrijvers veel vergeefse arbeid.

Boy Hendrixx en Jannie Heijmans





## Pastoor Binck

Willem Binck kreeg in verschillende plaatsen bekendheid als „de voetbalkapelaan”.



Willem Johannes Cornelis Binck werd geboren op Leur 10 augustus 1882. Als zoon van Rombout Willem Binck, leerlooier en zijn vrouw Anna Catharina Victoria Sauter.

Het gezin Binck-Sauter had verder alleen dochters. Willems opvoeding vond, geheel naar de gewoonte van zijn stand in die tijd, op kostscholen plaats, dus hij verhuisde al in 1893 naar Oudenbosch en daarna in 1896 naar Rolduc.

Willem koos voor het priesterschap, ging eerst naar het kleinseminarie Ypelaar in Breda en werd in Hoeven in 1909 tot priester gewijd.

Na enkele kapelaansfuncties te hebben vervuld, waarbij hij bekendheid kreeg als „de voetbalkapelaan” volgde in 1926 zijn benoeming tot pastoor in Terneuzen. In 1932 maakte Binck de overstap terug in de Baronie, naar Alphen. Omdat zijn parochie niet groot was, kon hij zich hier overgeven aan zijn hobby's. Hij bestudeerde de archieven, niet alleen die van de kerk maar ook van de vroegere wereldrijke en geestelijke grondbezitters en het bestuur van Alphen. Reeds in 1936 had pastoor Binck daar een pestkerkhof blootgelegd. Hij instrueerde de boerenjeugd dat zij oude scherven en andere voorwerpen die zij op akkers, weiden en in de bossen vonden tijdens werk of spel naar hem moesten brengen. Dat alles kwam later in een door Binck opgericht museum terecht.

Net voor de oorlog werd hij gegrepen door de heemkunde, om het Brabantse cultuur- en volkseigene voor de Brabanders te bewaren. Hij stond voor de oprichting van „Brabants Heem” toen de oorlog roet in het eten gooide.

Na de oorlog, waarin hij veel verzetswerk heeft verricht, pakte Binck meteen weer de draad op,

**in november 1947 reeds werd het „Brabants Heem”opgericht.**

Pastoor Binck werd als eerste voorzitter gekozen, wat hij bleef tot 1952. Daarna was hij tot zijn dood beschermheer van de stichting. Zijn grote kracht lag op organisatorisch gebied en vooral in de kunst de juiste, belangrijke mensen enthousiast te maken voor zijn standpunten.

Willem Binck overleed op 2 december 1971 in Breda na een kort ziekbed.

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans

# Herenhuis Van Bergenplein 76 te Etten-Leur

*Naast kerken bouwde de op de Leur woonachtige architect Petrus van Genk veel grote herenhuizen. Zo ook in Etten-Leur, waarvan de meesten op het Lichttorenhoofd en het Van Bergenplein. Een van die herenhuizen was het huidige Van Bergenplein 76, dat hij bouwde in opdracht van Marinus Cornelis Verpalen.*

## Aanbesteding

Op 23 mei 1903 werd de bouw aanbesteed. Er waren 15 inschrijvers. De laagste inschrijving bedroeg f. 14.495,00 de hoogste was f. 18.255,00. Verpalen bouwde het pand op grond van de gemeente waarvan hij volgens het kadaster in 1904 eigenaar was geworden. In 1924 bouwde hij in de tuin nog een garage.



Marinus Cornelis Verpalen

Marinus Verpalen was koopman van granen. Daarnaast bekleedde hij diverse functies in het maatschappelijk en culturele leven. Zo zat hij o.a. in de gemeenteraad, was president (commandant) van schietvereniging 'Prins Maurits' en was hij 2<sup>e</sup> secretaris van de Bond van Graan- en meelhandelaren in Nederland. In 1898 nam hij deel aan de kroningsfeesten van koningin Wilhelmina en kreeg de rol Karen van der Noot, heer van Rijvoir toebedeeld. (zie de foto).

## Gemeentelijk monument

Tweelaags huis (ca. 1900). Afgeplat leien schilddak. Torenachtige hoekombouw met een stijl leien schilddak met smeedijzeren sierwerk op de nok. Neoclassicistische dakkapel met fronton en pilasters. Gevel met spekbanden en sierankers. Tuin met diverse heesters.

. **Kadaster:** Vaartkant E1865, Huis, tuin en schuur, 1090 m<sup>2</sup>. Uit 334 (gemeente), 424, 425, 502 in 1905, 1906 (2) schuurtje afgebroken, (3) 1925 bouw garage. Naar legger 6343 Marinus Cornelis Verpalen. Wordt 1080 m<sup>2</sup>.

**Krantenknipsels:** De tijd, 21-12-1900, M.J. Verpalen gekozen in de gemeenteraad, 366 stemmen. De Grondwet, 20-01-1901,

M.C. Verpalen, Verschieting Prins Maurits. De Maasbode, 26-02-1903, president (commandant) schietvereniging "Prins Maurits" M. Verpalen. Provinciale Noord-Brabantse en 's-Hertogenbossche Courant, 27-05-1903, Aanbesteding M. Verpalen Cz. De Grondwet, 19-08-1906, M.C. Verpalen benoemd tot zetter der Directe Belastingen door de CdK Nbr. Arnhemsche Courant, 12-06-1907,

M. Verpalen te Leur, 2<sup>e</sup> secretaris Bond van Graan- en meelhandelaren in Nederland. Bron: Delpher KB geraadpleegd 07-12-2016. M.C. Verpalen herkozen in de gemeenteraad. Bron: De Grondwet 29-06-1905.

**Genealogische gegevens:**

Marinus Cornelis Verpalen, geb. Etten-Leur 15-02-1871, zoon van Cornelis Johannes Verpalen en Helena Maria Slokkers, trouwt met Maria Anna Speek, geb. Princenhage, dochter van Adrianus Speek en Angela Maria Schenk. Helena overlijdt te Etten-Leur op 20-01-1940.

Volgens het bevolkingsregister 1910-1909 woonde het gezin op B 282 Dorp Leur dat is iets voor de NH Pastorie en het huis van de zoon van Heerma Van Voss later Kinderzorg.

Cor Kerstens

# Luitenant-Kolonel Petro Ferdinandus Vermeulen Krieger

***Op de Nederlands hervormde begraafplaats in de Binnentuin in Etten-Leur ligt Luitenant-Kolonel Petro Ferdinandus Vermeulen Krieger begraven. Hij woonde in Etten-Leur in de Korte Brugstraat en op de hoek van de Bisschopsmolenstraat en de Roosendaalseweg. Wie was deze hoge militair?***



Petro Ferdinandus Krieger werd op 11 maart 1782 te Schleiden bij Monschau, in het toenmalige Pruisen, geboren. Al op zeer jonge leeftijd overleden zijn ouders. Zijn opvoeding werd toevertrouwd aan een broer van zijn vader, die een losbandig leven leidde en zich weinig om hem bekommerde. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij op veertienjarige leeftijd in militaire dienst trad. Hij kwam terecht in het leger van de Bataafse Republiek bij het regiment van kolonel Achenbach, die zoals later zal blijken, zich over hem ontfermde als was het zijn eigen zoon. Volgens de militaire stamboeken was hij op 12 juni 1806 korporaal in de Koninklijke Garde van Lodewijk Napoleon. Hij viel op door zijn moedige optreden en maakte carrière in het leger.

In 1808, hij was toen al tot sergeant bevorderd, ging hij met het Noord Armée, onder leiding van kolonel Achenbach, naar Oost-Friesland (Duitsland). Na bloedige straatgevechten drongen Nederlandse infanteristen onder zijn leiding op 31 mei 1809 als eersten de stad Straalsund binnen, waarna de stad werd veroverd. Voor zijn moedig optreden ontving hij een zilveren eremedaille met daaraan verbonden een jaarwedde van 118 gulden.



**Gevechten bij Straalsund**



In 1812 nam hij deel aan de veldtocht van Napoleon naar Rusland. Tijdens die tocht werd hij bevorderd tot 2<sup>e</sup> luitenant. Hij nam deel aan de slag bij Berezina en werd op 18 april 1813 door de Russen krijgsgevangen genomen. Na bijna anderhalf jaar krijgsgevangenschap in Astrakan keerde hij op 3 september 1814 in Holland terug.

**Slag bij de Berezina (schoolplaat)**

Kort daarop stapte hij van het Napoleontische leger in dezelfde rang over naar het geallieerde leger. Het jaar daarop ging hij naar de Slag van Waterloo maar nam hier niet actief aan deel. Wel nam hij direct daarna deel aan de verovering van Quesnoy, Valenciennes en Condé. Direct daarna keerde hij weer terug naar Holland.



**De slag bij Waterloo**

Op 15 oktober 1815 vertrok hij met de Indische Brigade onder bevel van Luit. Gen. Antingh met de MS De Ruyter van Texel naar Nederlands Indië. In 1817 was hij betrokken bij de onderdrukking van de opstand op Saparoea in de Molukken. Voor zijn moedige optreden, hij raakte tweemaal gewond, werd hij bevorderd tot kapitein en benoemd tot commandant van Cheribon. Hier ontving hij alsnog, voor zijn optreden tijdens de Saparoea-expeditie, de Militaire Willemsorde 4<sup>e</sup> klas.



**Fort te Saparoea**

Op 30 maart 1819 werd hij bevorderd tot majoor en werd benoemd tot militair commandant van Malakka. Voor de onderdrukking van de onlusten daar ontving hij de Militaire Willemsorde 3<sup>e</sup> klas.

Op 31 juli 1820 trouwde hij “met de handschoen” de dochter van zijn beschermheer, Aleida Johanna Albertina Constantina Achenbach. In 1822 ging hij met pensioen en keerde naar Nederland terug. Hun eerste kind werd op 27 september 1823 in Leiden geboren. Voor 3 december 1824 vestigde het gezin zich op de Leur want op die datum werd hier hun tweede zoon Lauwrens Johannes Ferdinand geboren. Volgens het bevolkingsregister van de gemeente Etten-Leur 1826-1829 woonde het gezin op het adres Leur 177. Dit is het huidige huis Korte Brugstraat 10 waar later de familie Geesink van de zoutziederij woonde.

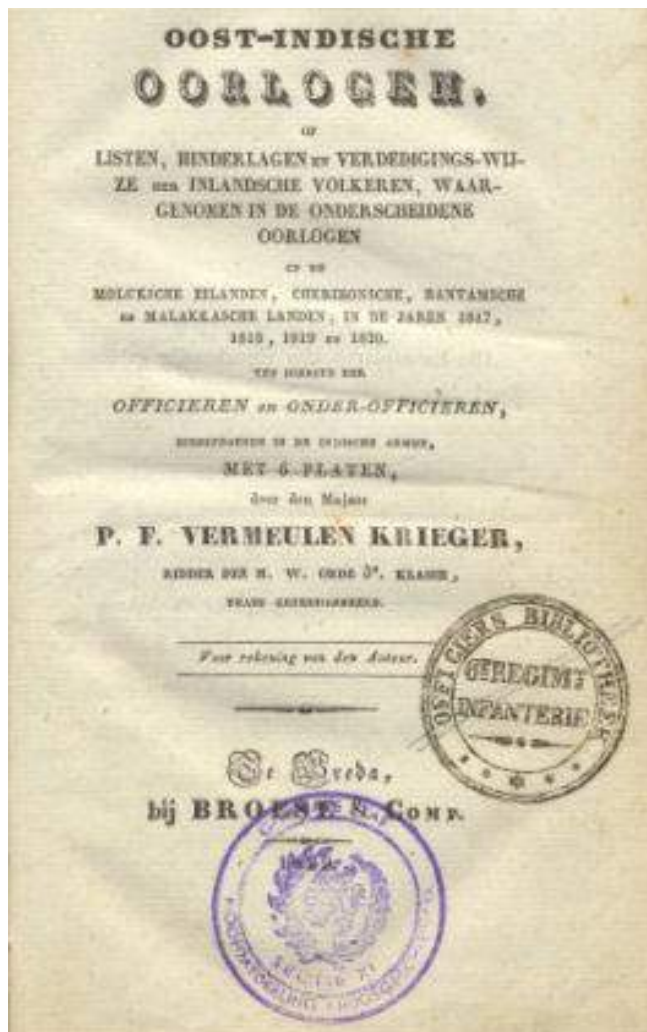


#### Korte Brugstraat 10

Bij Koninklijk Besluit Nr. 168 van 17 september 1825 werd het hem toegestaan de naam Vermeulen Krieger te voeren. Dit kan gezien worden als een hommage aan zijn pleegmoeder tevens zijn schoonmoeder Gesina Elisabeth Achenbach-Vermeulen. Vanaf zijn veertiende nam het gezin Achenbach-Vermeulen hem onder haar hoede. Ook zijn beide zonen droegen vanaf die datum de achternaam Vermeulen Krieger.

Het nieuwe jaar 1826 begon voor het gezin dramatisch. Op nieuwjaarsdag werd een kind doodgeboren. Ook moeder Aleida overleefde het niet en stierf op 23 januari 1826. Petro ging een moeilijke tijd tegemoet.

De komende jaren zat Krieger echter niet stil. Hij besloot zijn ervaringen opgedaan bij de guerrillabestrijding in Indië op papier te zetten. In 1829 verscheen zijn publicatie met de uitgebreide titel: “Oost-Indische Oorlogen, Listen, Hinderlagen en Verdedigingswijze van Inlandsche Volkeren, Waargenomen in de Onderscheidene Oorlogen”. Meer dan



100 jaar werd het op de KMA gebruikt.

In 1829 trad hij op verzoek van de koning weer in dienst met de opdracht een korps te paard op te richten voor de Java-oorlog. Hij werd bevorderd tot luitenant-kolonel. Bij aankomst was de oorlog echter juist beëindigd. Met zijn 'Jagers van Krieger' werd hij naar Sumatra gestuurd waar hij veel ondernemingen tijdens de Padri-oorlog ondernam. Pradi's waren streng islamitisch, hun voornemen was niet moslims uit hun gebied te verjagen. Cruciaal in deze oorlog was de herovering van Bonjol. In juli 1832 vertrok hij met 112 manschappen met als opdracht de bedreigde post te ontzetten die belegerd werd door een grote macht Padri's. Maar hij kwam helaas te laat, het hele garnizoen was al vermoord. Wonder boven wonder wist hij met een zwaargehavend garnizoen aan de fanatieke vijand (2.000 man) te ontkomen. Het betekende de ommekeer in de oorlog. Bij terugkeer kreeg hij het bevel het commando van het 7<sup>e</sup> bataljon infanterie te Batavia op zich te nemen. Deze degradatie was voor hem een grote teleurstelling.



**Gevecht tijdens de Padri-oorlog (tek. G. Kepper)**

Krieger was zeer ontevreden over de gang van zaken rond de Padri-oorlog en deed hierover meer dan eens zijn beklag bij de bevelhebber en de Gouverneur-Generaal. Dat werd hem echter niet in dank afgenomen en was niet bevorderlijk voor zijn verdere carrière. Dit was dan ook de werkelijke reden dat hij in 1834, op 52-jarige leeftijd, voor de tweede keer zijn pensioen aanvroeg. 57 dienstjaren, 22 veldslagen en diverse verwondingen waren voor de koning aanleiding om hem te onderscheiden met de Orde van de Nederlandse Leeuw en de Orde van de Eikenkroon.

Tijdens zijn verblijf in Indië had Vermeulen Krieger een relatie met een Javaanse vrouw. In 1832 werd op Sumatra uit deze relatie een dochter geboren die de namen kreeg Julia Charles.



**De haven aan het Nieuwediep op de rede van Texel**

Op 3 december 1834 kwam hij in het Nieuwediep aan en enige dagen later zag hij zijn beide zoons, die in Delft op de kostschool bij de heer Van Mook zaten, na jaren weer terug. In 1838 kocht Vermeulen Krieger een huis in Etten. Volgens het bevolkingsregister van de gemeente Etten-Leur 1860-1870 woonde Petro Ferdinandus, bij zijn overlijden op 27 september 1865, op het adres Molendeind C1.



**Tussen houthandel Van Ierssel en het huis van dierenarts Buiteman het huis waar Vermeulen Krieger woonde (foto RAWB)**

Tijdens de jaren dat Vermeulen Krieger in Etten-Leur woonde, nam hij actief deel aan het sociale leven. In 1841 maakte koning Willem II een reis door Noord-Brabant. Op 7 augustus bezocht hij Etten-Leur. Vanaf de Roosendaalseweg werd de koning begeleid door een escorte van dertig man te paard onder leiding van Vermeulen-Krieger. Bij de lunch op het gemeentehuis onderhield de koning zich met burgemeester Schrauwen en Luitenant-kolonel Vermeulen Krieger. In 1864 luisterde een korps infanterie met fanfare uit Breda onder leiding van kolonel Vogel zijn 82<sup>ste</sup> verjaardag op. Een jaar later overleed hij en werd begraven op de Nederlands hervormde begraafplaats aan de overkant van de Roosendaalseweg.

Cor Kerstens

# Het geboortehuis van Pater Arnold Damen

***De jezuïet pater Arnold Damen werd op 20 maart 1815 op de Leur geboren. Hij heeft een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van de stad Chicago in de Verenigde Staten.***

De stad heeft hem geëerd met twee standbeelden, een brug, de Damenbridge, en één van de belangrijkste straten in de stad, de Damen Avenue, draagt zijn naam. In de gemeente Etten-Leur moet hij het doen met de rustige Pater Arnold Damenstraat. In welk huis hij op de Leur geboren is, verschillen de meningen.



Arnoldus Damen was de zoon van de Leurse timmerman Jan Damen en zijn vrouw Johanna Oomen. Arnold, het achtste kind in het gezin, ging na de lagere school naar het instituut de Nef in Turnhout. Hier leerde hij de jezuïet pater De Smet, de Indianen missionaris kennen. Hij was zo onder de indruk van diens missiewerk dat hij De Smet naar Amerika volgde. Na zijn wijding tot priester in 1844 werd hij eerst hulpkapelaan en later pastoor in Saint Louis. Hier stichtte hij zijn eerste school. Toen hij zich in 1857 in Chicago vestigde zouden vele scholen en kerken volgen (o.a. de Holy Family Church).

Een van de belangrijkste scholen die hij hier stichtte was het St. Ignatiuscollege, waaruit later de Loyola Universiteit is ontstaan. Hij heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het onderwijs in de Verenigde Staten. Naast dit alles maakte hij enige honderden volksmissies om indianen en blanke kolonisten te bekeren. Op een van deze missies kreeg hij een beroerte. Hij overleed op 1 januari 1890 in Evanston, Wyoming en werd naast pater De Smet in Saint Louis begraven.



Waar zijn geboortehuis op de Leur heeft gestaan. In eerdere publicaties lezen we: "Het verhaal van Arnold Damen begint in een schamel huisje aan de Kadedijk B112 in Leur, later de Geerkade genoemd". In een andere publicatie staat: "Damen werd op 20 maart 1815 geboren, hoogstwaarschijnlijk op de Korte Brugstraat 44/46, als zevende kind van Jan Damen, een welgestelde aannemer, en Johanna Damen Oomen".

Dit vraagt om nader archiefonderzoek. In de burgerlijke stand van de gemeente Etten-Leur vinden we dat moeder Damen van tien kinderen beviel. Drie kregen de voornaam Arnoldus. Twee overleden op zeer jonge leeftijd. Onze Arnoldus, de derde Arnoldus en het achtste kind, werd op 20 maart 1815 geboren. In de geboorteakte staat alleen vermeld dat hij op de Leur werd geboren.

Meer geluk hebben we bij onze tweede Arnoldus, in zijn geboorteakte nummer 85 van 5 augustus 1813 staat het volgende: "Jean Damen..... le quel nous a présenté un enfant du sexe masculin, né hier a onze heures du soir en la maison No. cent soixante trois, sise a Leur, partie d'Etten. Vrij vertaald: "Jan Damen.....die aangifte gedaan heeft van een kind van het mannelijk geslacht, geboren 's avonds om elf uur in het huis nummer 163 op de Leur, deel van Etten". Dus anderhalf jaar voor de geboorte van onze Arnoldus woonde het gezin op huis nummer 163 in Leur. Ook na de geboorte van onze pater woont het gezin op nummer 163 Leur zoals is opgetekend in de bevolkingsregisters van 1822 en 1826/1829 van de Gemeente Etten-Leur. In het bevolkingsregister van 1830/1839 wordt het pand aangeduid met Leur **dorp** nummer 15. Rond 1845 werd het huis verkocht aan de familie Van de? Put, waarvan er vele generaties gewoond hebben. In 1949 bij de omnummering van wijkenummers naar straten met huisnummers werd het adres Korte Brugstraat 44-46.



In het eerste publicatie is sprake van een "schamel huisje". Dit zou de indruk kunnen wekken dat Arnold uit een armoedig gezin kwam. Het tegenovergestelde lijkt echter meer aannemelijk. In de eerdergenoemde bevolkingsregisters zien we dat verschillende timmermansknechten en dienstmeisjes bij het gezin inwoonden, wat erop duidt dat van een zekere welgesteldheid sprake was.

Bronnen:

West-Brabants Archief, Bergen op Zoom, Burgerlijke stand en Bevolkingsregister Etten-Leur.

M.F. Verdaasdonk, *Wandeling door de historische kern van Leur in Over Adriaan van Bergen en andere Leurse geschiedenissen*, Stichting Adriaan van Bergen 1590, Leur, 1990.

Website Catholicism, America's Jesuit Apostle, Father Arnold Damen, geraadpleegd 4 juli 2018.

Cor Kerstens

## DOMINEE BOOT EN ZIJN NAGESLACHT

Op De Leur ligt de Bootstraat. Deze is genoemd naar Gerhardus Boot, predikant van de Nederlands Hervormde gemeente Leur vanaf 1752 tot aan zijn dood op 9 mei 1794. Eerder was hij voorganger in Aquoi in de Betuwe. Hij was gehuwd met Maria Louisa Nummer en had drie zoons, die allen worden genoemd in het '*Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*'.

Voor de laatste jaren van zijn leven had Boot een zware taak. In 1790 - hij was toen 68 jaar - bleek de kerk zo vervallen dat restauratie dringend noodzakelijk was.

De Staten-Generaal hadden in 1778 een bezuinigingsmaatregel uitgevaardigd: alle hervormde kerkgebouwen in gebieden waar geestelijke instellingen tienden hieven, moesten door die tiendheffers worden onderhouden.

Het katholieke stift Thorn was hier tiendheffer en moest derhalve betalen voor de protestante gemeente. Na aanvankelijke aarzelingen kwamen zij over de brug en reeds eind 1791 was de restauratie gereed.

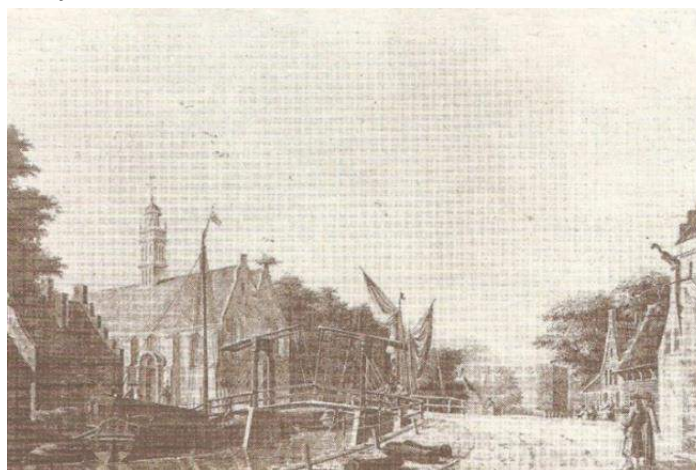
In 1793 moest Boot, gedwongen door de inval van de revolutionaire Fransen, een kist met archief en waardepapieren in Rotterdam veilig stellen.

Boots jongste zoon, Didericus (\*18-05-1765) bleef ongehuwd en was ook evangeliedienaar, onder andere legerpredikant. Hij werd onderscheiden voor zijn stichtelijke geschriften.

De middelste, Gerardus Wilhelmus (\*31-05-1763) was ziekelijk en moest zijn studie theologie daarom afbreken. Hij legde zich toe op de oude letteren en werkte op Latijnse scholen te Breda, Middelburg en Zutphen. In 1792 werd hij rector te Gorinchem. Hij stierf als schoolopziener in het 4<sup>e</sup> district van Zuid-Holland.

De oudste zoon Johannes Cornelis (\*20-07-1761) was zowel dominee als dichter. Enkele gedichten wonnen prijzen en werden gedrukt, zoals zijn bijdrage aan de *Lauwerkrans voor Washington* (Harlingen 1800). Hij werd al jong weduwnaar na een kinderloos huwelijk. Uit zijn tweede huwelijk met Boudewina Donker Curtius kreeg hij een zoon: Cornelis Hendrik Boudewijn. Deze werd, na een geslaagde loopbaan als onder andere burgemeester van Amsterdam, in 1858 minister van Justitie in het kabinet van de in Etten geboren Jan Jacob Rochussen. De wereld is klein.

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans



Het Trouwkerkje voor de restauratie van 1790-91 op een prent van Verrijck.

### Lange Brugstraat 33

Een van de fraaie oude panden in Etten-Leur is dit patriciërshuis, dat eeuwenlang het woonhuis van Etten-Leurse brouwers is geweest. In 1636 verkreeg Adriaan Goort Eijckx het pand van zijn vader, waar hij al snel een brouwerij achter bouwde. Daardoor moest hij meer gemeentelijke belasting betalen, vandaar dat we dit weten. Na 1650 verkocht Adriaan alles aan Cornelis Kanters.

Voor de eeuwwisseling nam de familie Hootsmans huis en bedrijf over. In 1720 was Joost Hootsmans de eigenaar, na zijn dood Antonetta Hootsmans en haar man Adriaan Verhaeren.

Rond 1750 erfde Rudolf Jacobus Carel Verhagen het geheel en in 1770 erfde diens zoon Carolus huis en brouwerij. Carolus was meer dan 50 jaar bierbrouwer en koopman op Leur.

In 1821 nam zijn compagnon Jacobus Hendrikus Visser huis en bedrijf over. Hij stierf in 1836, waarna zijn weduwe Catharina Johanna Petronella Machielsen als brouwer genoteerd staat.

In 1851 verkocht zij alles aan Pierre Leon Nolson, die het vijf jaar later reeds verkocht aan drogist Nicolaas Cornelis M. van Someren Brand uit Dordrecht. Deze man verhuurde al paarden en rijtuigen en nu werd hij er ook brouwer en mouter bij.

In 1863 volgde de verkoop aan Hendrik Jan Bloemen en die het op zijn beurt op 5 januari 1880 aan A.L.N.C.M. De Weert verkocht voor 12.000 gulden. Diens zoon was de laatste brouwer: August de Weert. In 1893 bouwde De Weert er een kleine mouterij bij, nu het gildehuis van het Sint Hubertusgilde. Achter het pand is nog een 'eerste steen' overgebleven, waarop staat 'de eerste steen gelegd door A.L.N.C.M. De Weert 18 juli 1893'.

August hield het bedrijf aan tot zijn pensionering in 1954. De brouwerij werd niet overgenomen, maar stopte.

In 1982 kocht het gilde de vervallen mouterij. In 1984 stierven zowel August als zijn vrouw en een jaar later kocht Theo Bos huis en brouwerij. Hij brak de brouwerij af en verbouwde het huis compleet. Alleen de gevels bleven over, die vallen onder monumentenzorg.

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans



## Geerkade 19/21

Op 5 augustus 1913 vraagt Marie Coenraad Albertus Jacobus Geesink gevolmachtigd directeur der Naamloze Vennootschap „Stoomzeepfabriek „de Ster” te Leur, vergunning aan B&W van Etten en Leur om op het perceel B1567, plaatselijk genaamd „de Geer” een door stoomkracht gedreven inrichting tot het fabriceren van diverse soorten van zeep en glycerine op te mogen richten. Dit wordt goedgekeurd. De benodigde grond daarvoor werd in 1914 aangekocht van de gemeente Etten en Leur die daar een erf bezaten. Het perceel wordt dan omschreven als „fabriek en schuren”. In 1929 volgt verkoop aan Adrianus Rockx, zonder beroep uit Klundert. In 1931 verkoopt deze het perceel aan Hendrikus en Cornelis Boot, basculefabrikanten uit Leur. In 1958 volgt een scheiding en verkrijgen Cornelis Boot en zijn vrouw Adriana Johanna Rockx het eigendom.

In 1960 gaat het fabrieksgebouw en erf over op de Vennootschap onder Firma C Boot en Zoon. Weegwerktuigenfabriek „De Ster” gevestigd te Leur.

Vennoten zijn dan Cornelis Pieterszoon Boot en Adrianus Gerardus Boot beide fabrikanten te Leur. In 1968 volgt verkoop aan de Brabantse Polyester Industrie NV in oprichting uit 's-Hertogenbosch, vanaf 1972 te Oudenbosch, gevestigd in Etten-Leur.

In 1972 verkoopt deze maatschappij het perceel aan „Alufac NV” die het op hun beurt doorverkopen in 1975 aan Rudolf Taat, koopman te Rotterdam en zijn vrouw Everdina van den Broek.

Boy Hendriks



## Schaatsfenomeen Coen de Koning, de “Geweldige”

***Hij was Nederlands-, Europees- en Wereldkampioen lange baan schaatsen, houder van het werelduurrecord en won in 1912 en 1917 de Elfstedentocht. Bij deze laatste tocht reed hij iedereen de vernieling in. Wie was deze geweldenaar.***



Coen de Koning werd op 30 maart 1879 in het pittoreske stadje Edam, toen nog aan de Zuiderzee, geboren. Zijn ouders woonden daar aan de Nieuwe Haven. Coen kwam uit een aannemersgezin en het was derhalve vanzelfsprekend dat ook hij in het vak ging en wel als stukadoor. Het voordeel van stukadoorswerk was dat bij vorst in de winter niet gewerkt kon worden en Coen dan de schaatsen kon onderbinden om te trainen en wedstrijden te rijden. Nadeel was dat er in de bouw nogal eens een ongelukje kon gebeuren. Daarom besloot Coen handelsreiziger in automaterialen te worden. Een ideale combinatie daar zijn baas hem welwillend was met het aanpassen van zijn werktijden zodat hij voldoende in de gelegenheid was te trainen en wedstrijden te rijden.

In 1903 werd Coen voor het eerst Nederlands kampioen lange baan schaatsen. Hij deed dat in 1905 en 1912 nog eens over. In 1904 en 1906 werd hij 2<sup>e</sup> op het Europees kampioenschap. Tussendoor in 1905 werd hij na Jaap Eden de tweede Nederlander die wereldkampioen schaatsenrijden op de lange baan werd. Het jaar daarop verbeterde hij het werelduurrecord in Davos.

Op 7 februari 1907 trouwde Coen in Etten-Leur met Petronella (Pietje) Boot die op de Leur woonde. Zij was de dochter van Pieter Boot, de Basculemaker en Antonia Cornelia Marijnissen. Bij zijn huwelijk beloofde Coen met de wedstrijdssport te stoppen, dat bracht immers geen brood op de plank. Een jaar heeft Coen zijn belofte kunnen houden, maar ook bij Coen kroop het bloed waar het niet gaan kan en hij hervatte de wedstrijdssport. Overigens met goedvinden van zijn vrouw Pietje en zijn schoonouders.

Sportief gezien een juiste beslissing want daarna heeft hij nog veel geweldige prestaties geleverd. Zo won hij tweemaal de Elfstedentocht. In 1912 en 1917 toen hij op de Leur woonde. Samen met zijn echtgenote Pietje woonde hij in het pand aan de Lange Brugstraat 24, thans genaamd ‘De Twee Bellen’.



Na zijn overwinning van de Elfstedentocht in 1917 werd hij op grootse wijze gehuldigd. Bij terugkeer uit Friesland werd hij 's avonds om acht uur bij het station verwelkomd door een grote menigte. In een open rijtuig, voorafgegaan door een muziekkorps, bracht men hem naar de Leur.



In hotel De Prins kreeg 'De Koning der Schaatsers' uit handen van de voorzitter van de feestcommissie de heer M. Verpalen een enveloppe met inhoud aangeboden. Van de R.K. Voetbalvereniging E.M.M., waarvan hij voorzitter was, kreeg hij een gouden zegelring. Daarna werd een drank op zijn overwinning uitgebracht.

In zijn toespraak vertelde Coen dat het ijs slecht was en hij bijna voortdurend tegenwind had. Tijdens de tocht had hij weinig gegeten en gedronken, slechts twee glazen melk, een stukje vlees en wat chocolade. Ontroerd dankte hij de feestcommissie voor de mooie ontvangst.

In 1918 verhuisde het gezin De Koning naar Princenhage waar Pietje in 1930 overleed. Coen de Koning, een sportman in hart en nieren, overleed op 29 juli 1954 eveneens te Princenhage op 75-jarige leeftijd.



Bron: *Triomf en tragiek in de historie van de Elfstedentocht*, huwelijksakte Gemeente Etten en Leur, Dagblad voor Noord-Brabant d.d. 02-02-1917.

Cor Kerstens

# Majoor Wilson

## Na een spannend leven in het leger de rust gevonden op Leur

In de 19<sup>e</sup> eeuw was Etten-Leur een uitgeroemde plaats voor gepensioneerde subalterne (=lagere) officieren. Zij moesten van een mager pensioen een bepaalde stand ophouden. Het leven was hier veel goedkoper dan in het nabijgelegen Breda waar de KMA was en hun oud-collega's woonden.

Twee van hen, Wilson en Vermeulen Krieger, hadden zowel de veldtocht tegen Rusland in 1812 als de slag bij Waterloo meegemaakt. Een van beide campagnes overleven was al bijzonder. Na hun pensionering stonden zij hier hoog in aanzien.

Majoor Matthias Jan Wilson werd op 26 december 1772 in Breda geboren. Op 15-jarige leeftijd werd hij officier van gezondheid der 3<sup>e</sup> klasse (luitenant) in het leger van het koninkrijk Holland. In 1811 ging hij over in Franse dienst en maakte zo de veldtocht naar Moskou mee, evenals de overtocht van de Berezina. Terug in Europa vocht hij mee in de Volkerenslag bij Leipzig. Na de val van Napoleon ging hij over in Nederlandse dienst. Met de infanterie maakte hij de slag bij Waterloo mee, waar hij zich onderscheidde. Op 16 juni, tijdens het gevecht bij Quatre-Bras werd hij geraakt door een scherp en hij bleef bewusteloos liggen. Men vreesde voor zijn leven, maar zodra hij bijkwam, wilde hij worden teruggebracht naar zijn bataljon. Daar aangekomen verzorgde hij dagenlang de andere gewonden, daarbij zijn eigen letsel vergetend.

Hij werd hiervoor beloond met een lovende brief van zijn commandant en hij werd als een van de eerste officieren Ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw.

In 1817 werd hij officier van gezondheid der 2<sup>e</sup> klasse (Kapitein) en in 1820 huwde hij met de Leurse Eva Engelina Vissers, die reeds een jaar later in Brussel overleed. Daarop trouwde hij in 1824 met de eveneens Leurse Geertruy Dolk.

In 1831 werd hij bevorderd tot officier van gezondheid der 1<sup>e</sup> klasse (majoor). In 1843 ging hij met pensioen. Hij woonde op Leur tot zijn dood op 7 juni 1864.

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans



Korte Brugstraat 3

# De Zwartenbergse redoute

*In 2020 startte het Waterschap De Brabantse Delta aan de monding van de Leurse haven met de bouw van een nieuwe waterkering (sluis). Gelijktijdig werd op de westelijke oever de redoute (schans) die daar ooit gelegen had, gereconstrueerd.*



*De gereconstrueerde redoute(schans) bij Zwartenberg in juli 2020 (foto Cor Kerstens)*

Het was onder historici al lang bekend dat nabij de monding van de Leurse haven ooit een 'fort' gestaan zou hebben. Nader onderzoek heeft uitgewezen dat het hier niet ging om een fort maar een redoute. Een redoute is een kleine veldschans (aarden fort). Redoutes herken je aan hun aarden wallen met daar omheen een gracht. Achter zo'n wal konden soldaten zich verschansen met geweren en kanonnen.

Waarom werd deze redoute hier gebouwd? Daarvoor moeten we teruggaan naar de achttiende eeuw. Met name naar de Oostenrijkse successieoorlog (1740-1748). In 1740 besteeg Maria Theresia



als aartshertogin van Oostenrijk de troon. Omdat zij als vrouw gezien werd als een zwakke vorst, maakten diverse staten hiervan gebruik door aanspraak te maken op delen van het Oostenrijkse rijk. Dit ontaardde in een oorlog waarbij ook de Republiek betrokken raakte. Omdat de Republiek de Engelse en Oostenrijkse legers op haar grondgebied toeliet, kon hun vijand, Frankrijk, niet anders dan ook de Republiek de oorlog te verklaren. De Fransen rukten op (juli 1747) en dit resulteerde erin dat West-Brabant enige jaren het strijdtoneel in deze oorlog werd. Dit leidde o.a. tot het beleg van Bergen op Zoom in 1747. De bevolking van West-Brabant had in die jaren veel te lijden van deze oorlogshandelingen. Zo moesten zij soldaten inkwartieren en allerlei diensten voor de legers verrichten.

*Aartshertogin Maria Theresia*

Om te verhinderen dat de Fransen Holland binnen zouden trekken, werd de Zuiderwaterlinie in Noord-Brabant versterkt en uitgebreid. Onderdeel van deze waterlinie was de redoute in



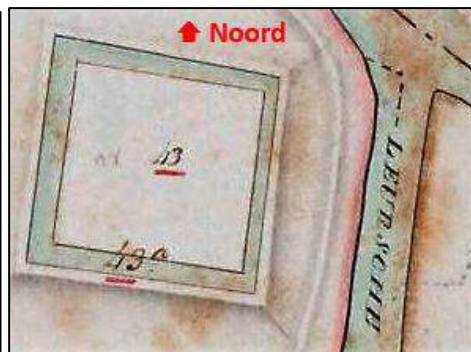
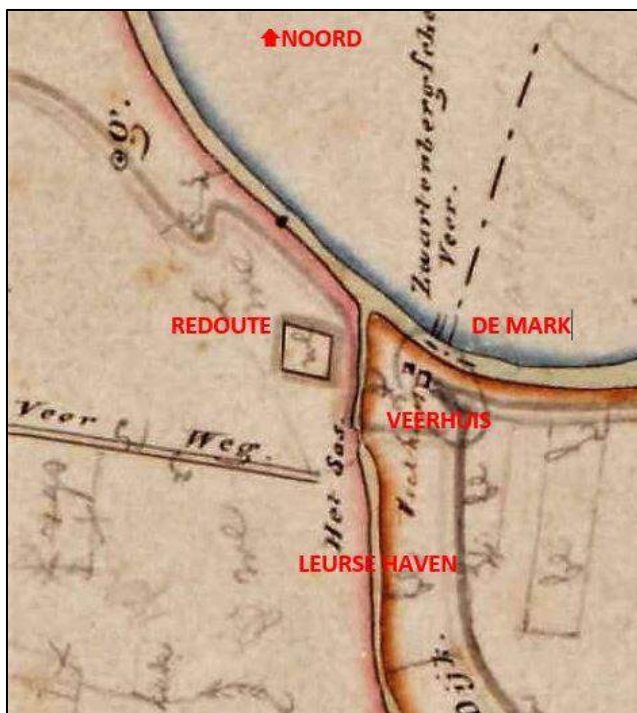
Zwartenberg. Zwartenberg was een strategisch belangrijk punt. Hier lag het veer over de rivier de Mark en was rond 1747 een pontonbrug aangelegd. Dat Zwartenberg belangrijk was, mag blijken uit het feit, dat Willem van Haren, belast met de coördinatie van de defensie in West-Brabant, op 21 juli 1747 bij het Zwartenbergse Veer een wacht van twintig man had geïnstalleerd.

#### *Impressie redoute, Franse soldaten in Fort de Hel in 1795*

Op een prent van het Zwartenbergse Veer gemaakt door Andries Schoemaker staat geschreven wanneer de redoute werd gebouwd: *“t Swartenburgsen veer in 't gade van Breda waaren besig int jaar 1746 om daar een fort te maaken en ook stond daar een wagt”*.



Op een militaire kaart van kapt. ing. J. Pierlinck gedateerd 1751 staat in de legenda dat er in 1747 drie pontonbruggen in de rivier de Mark lagen, aangeduid met de letter K; namelijk bij Nieuwveer, bij 't Lamgat en bij het Zwartenbergse veer. Op dezelfde kaart is bij de drie locaties een redoute ingetekend. Ook is bekend dat er bij de Leurse vaart ter hoogte van Leur verdedigingswerkzaamheden plaatsvonden, dit laatste stond in het verdedigingsplan van de stad Breda, opgesteld door de militaire ingenieurs R. Spallart en M.J. Bauffe.



*Detail kadastrale verzamelkaart 1827 (l) en de redoute uitvergroot van de minuutkaart 1827 (r)*

Waar de redoute precies stond is bekend. Op de verzamelkaart van het Kadaster uit 1832, opgetekend in 1827, kunnen we op de kaart exact zien waar de redoute gestaan moet hebben. In de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels uit 1832, in het Kadaster, is het perceel

bekend als Gemeente Etten-Leur, sectie A43 in eigendom van De Polder Krijtenburg. Het perceel heeft een oppervlakte van 2.340 m<sup>2</sup>. Op de minuutkaart is te zien dat het perceel een vierkant is. Omgerekend betekent dit dat de redoute ca. 48 meter breed en 48 meter lang was. De gracht om de redoute had een oppervlakte 1.020 m<sup>2</sup>. De gracht moet dus ruim 5 meter breed geweest zijn.

Bij de reconstructie in 2020 is uitgegaan van historische documentatie die over dergelijke verdedigingsconstructies bekend was. Bijzonder is nog te vermelden dat de gracht om de redoute in open verbinding staat met de rivier de Mark. Hierdoor is het waterpeil altijd gelijk aan dat van de rivier.

Tot slot, op de eerder genoemde kaart uit 1751 worden de locaties waar de pontonbruggen lagen, aangeduid met de letter K. De bruggen zijn echter niet ingetekend, de redoutes wel. De Zwartenbergse redoute staat ingetekend op de westelijke oever van de Leurse Haven aan het einde van de Veerweg. Ervan uitgaande dat de redoute diende als bescherming van de pontonbrug dan zou deze ook op de westelijke oever hebben gelegen.



Detail kaart 1751 links □ de redoute, rechts □'t veerhuis

#### Bronnen:

Sweco, Archeologisch Rapport 2153, bijlage 4 *Beschrijving historische gegevens redoute Leursche Haven* door David Ross.

Anyta van Geertruy, *De Baronie in beroering, oorlogswelingen in stad en land van Breda tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog*, in de Oranjeboom 1985 en 1986.

Ton van den Wijngaart, *500 jaar Zwartenbergse Polder, Heemkundekring Jan uten Houde, Etten-Leur*, 2007, blz. 69.

Kadaster 1832 detail verzamelkaart en minuutkaart en Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels.

## VERORDENING VOOR DE HAVEN TE LEUR

Omdat de Leurse Haven eeuwenlang de weg was waarmee goederen en mensen het snelst van en naar Etten-Leur vervoerd konden worden, moest het bestuur een reglement opstellen waardoor dit geordend kon verlopen. In 1909 nog werd er een nieuw opgesteld, dat de gemeenteraad op 30 september van dat jaar heeft goedgekeurd. In 37 artikelen werd het verkeer op de Etten-Leurse wateren geregeld. De verordening was ook bedoeld voor de Laakse Vaart, maar deze wordt alleen in artikel 4 en 5 genoemd. Bovendien lijken veel artikelen bedoeld voor alle wateren in Etten-Leur, maar nadere bestudering leert al snel dat dit reglement, met uitzondering van de bovengenoemde gedeeltelijke artikelen, alleen voor de Leurse Haven gold.

De eerste zes artikelen behandelden het varen naar Leur en de ligplaatsen. Wat opvalt is dat het gemeentebestuur niet wilde dat zeilschepen zelfstandig voeren. Vanaf de Zwartenbergse molen tot aan Leur moesten de zeilen gestreken zijn, en het schip door paarden naar de haven getrokken worden. Stoom- en motorboten moesten zo langzaam varen dat zij ogenblikkelijk konden stoppen. Hun snelheid mocht niet hoger zijn dan 65 meter per minuut.

Op smalle gedeelten van de haven moest de voorrang duidelijk bepaald zijn. Zo hadden bijvoorbeeld geladen schepen voorrang op ongeladen, en indien beide schepen gelijkwaardig waren dan had het vertrekkende schip voorrang op het komende.

De haven was verboden voor schepen met een diepgang van meer dan 1,9m, breder dan 6m of langer dan 45m. Schepen waarop gewoond kon worden, hadden een speciale vergunning van B&W nodig.

Voor beurtschippers met een geregelde dienst waren er aparte vaste ligplaatsen, de anderen moesten wachten tot er een plaats was vrijgekomen.

Natuurlijk mocht geen vuilnis worden achtergelaten op de kade. Ook was vervuiling van de haven verboden. Ontbrekende papieren werden op kosten van de gezagvoerders aangevuld.

Geldboetes konden niet hoger zijn dan 15 gulden, de tijd werd aangegeven door de torenklok van de RK-kerk.

Deze verordening bleef van kracht tot de haven rond 1960 werd gedempt

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans



Boy Hendriks en Jannie Heijmans

## Turfvaart

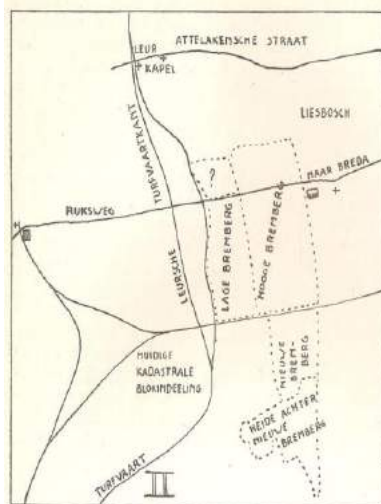
Bij de Zandspui kwamen wat turfvaarten samen. Vandaar liep ook de vaart waarmee de moer van de Bremberg naar de Leur gebracht werd. Deze was aangesloten op het complex bij de Zandspui, zodat Leur ook bereikbaar was.

Omdat tijdens de 80-jarige Oorlog de handel van Leur zo goed als geheel stil lag, terwijl die van het versterkte Breda gewoon door ging (de enkele pogingen om de stad in te nemen buiten gelaten) werden de meeste vaarten toen enigszins verlegd om maar snel in het veilige Breda te komen.

Na de oorlog was de turfnering geheel ingezakt en doordat de meeste gebieden bij ons in de buurt uitgemoerd waren, werd de Leurse handel, die weer opbloeiende, een agrarische en proto-industriële handel.

De gehele handel was agrarisch: potten- en pannen, huiden bier en andere agrarische spullen.

Kaart van de Bremberg uit De Ghulden Roos, waarop te zien is hoe de (turf)vaarten Leur bereiken.



De tweede is een hertekening van de eerste kadasterkaart van een gedeelte van Leur rond 1830 door Wim van Zitteren, waar rechts onder Vuifhuizen een vaart een hoek van 90 graden maakt en daarna omhoog gaat naar de Leurse haven.

Dat is een rest van de oorspronkelijke turfvaart vanuit de Bremberg.

De derde is een luchtfoto uit 1950, waar rechts onder diezelfde vaart loopt. Dat is goed te zien.



Boy Hendriks

## De turfwinning in Etten-Leur

In de dertiende eeuw werd turf als brandstof steeds belangrijker. Vooral in Vlaanderen in de snelgroeïende steden Brugge, Gent en Antwerpen was veel vraag naar turf. Deze steden behoorden in die tijd tot de grootste van Europa. De vraag naar turf werd nog groter doordat de Graaf van Vlaanderen verbood om nog bossen te kappen. Hierdoor raakten de turfgebieden in Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen snel uitgeput. Men moest op zoek naar andere ontginningsgebieden en het was dan ook logisch dat men terecht kwam in het dichtbij gelegen West-Brabant. In die tijd was West-Brabant dun bevolkt en het grondoppervlak was bedekt met een veenlaag van soms wel enkele meters dik. Daar kwam nog bij dat de grootgrondbezitters in West-Brabant, zoals de Hertog van Brabant, de heren van Breda en Bergen op Zoom en het Stift van Thorn geregeld in geldnood zaten en best een centje konden gebruiken. Zo kon het gebeuren dat de Vlaamse steden, hospitalen, kloosterorden en notabelen en grote boeren uit de streek concessies en gronden verwierven om turf te mogen winnen. West-Brabant werd dan ook één van de eerste gebieden in Noord-West-Europa waar op grote schaal op bedrijfsmatige wijze turf werd gewonnen.



Turfwinning op een oude schoolplaat

De eerste grote moernering in Etten-Leur begon in 1297. Raas van Gaveren verkocht 62,5 hoeve moerland en woeste grond aan het Sint Janshospitaal en het Heilige Geesthuis te Brugge. Het betrof een gebied ten zuidwesten van het dorp Etten. Het gebied stond bekend als het Monnikenmoer of Munnikenheide en werd doorsneden door de Monnikenvaart ook wel Rioolsevaart genoemd. Thans is nog een groot deel van deze vaart tussen de Hoeveneseweg en de Kuijerstraat zichtbaar en is bekend onder de naam Laaksevaart.

In 1332 werd door de poorters van de stad Antwerpen het blok De Bremberg ontgonnen. Het betrof het gebied ten zuiden van het dorp Leur en ten oosten van het dorp Etten. De turf uit dit blok werd door de speciaal hiervoor gegraven Leurse Vaart via de Mark afgevoerd naar de Vlaamse en Hollandse steden. Op de plaats waar de turf van de schuiten, ook wel vletten of pleiten genoemd, werd overgeslagen op grotere binnenvaartschepen, het Lichttorenhoofd, ontstond het dorp Leur. De naam Leur is waarschijnlijk afgeleid van Löhr wat turf van slechte kwaliteit betekent.



Den opslag waar Laaksevaart en Kibbelvaart samen vloeien (foto Cor Kerstens)

Voordat een blok turf kon worden afgegraven moest het eerst worden ontwaterd. Hiervoor werden afwateringskanalen ook wel riolen genoemd gegraven. Ook werden afvoerkanalen, turfvaarten genoemd, gegraven om de turf in schuiten naar de overslagplaatsen te vervoeren. Namen die hieraan nu nog herinneren zijn de al eerder genoemde Leursevaart en Laaksevaart en verder o.a. de Brandsevaart, Vossenbergsvaart en Kibbelvaart. Om de diepgang van de vaarten in de zomer op peil te houden, werden er spuien (stuwen) in gebouwd. Een voorbeeld hiervan was de Zandspui. Stond er te weinig water in de vaarten dan werd dit uit natuurlijke reservoirs zoals De Lokker aangevoerd. Zo ontstond in Etten-Leur en omgeving een fijnmazig netwerk van vaarten en riolen.

Na 1500 kwam er langzaam een einde aan de grootschalige turfwinning in West-Brabant. Dit kwam vooral omdat de Hollanders dit overnamen en de grote wingebieden hier uitgeput raakten. Er werd alleen nog turf voor eigen gebruik gewonnen. De bevolking stapte over op de landbouw, vooral akkerbouw. Op de locaties van de turfwinning werden bossen en landgoederen aangelegd. Ook de turfvaarten kregen een andere functie o.a. voor de waterbeheersing in het gebied.



Turfput nabij het Achtergat te Etten-Leur (foto Cor Kerstens)

Er komen nu nog namen voor in Etten-Leur die aan de turfwinning herinneren. Zo is er het Slagveld, de plaats waar de natte turf werd gedroogd en daarna tot blokken werd geslagen met een slagijzer. Ook het Schuitvaartjaagpad herinnert nog aan de turfwinning. Hier was een turfvaart met aan weerszijden een jaagpad waarop de paarden en mensen liepen die de turfboten voorttrokken. En natuurlijk is er tussen de Bremberg en Leur nog de Turfstraat.

De turf heeft Etten-Leur geen windeieren gelegd. Leur dankt er zijn ontstaan aan en Etten was tijdens de turfwinning één van de grootste en welvarendste plaatsen in de Baronie.

Cor Kerstens

## DE GESCHIEDENIS VAN TURF

De grondsoort veen is opgebouwd uit afgestorven plantenmateriaal. Deze grondsoort bestaat uit metershoge lagen afgestorven planten in moerasgebieden. Het dode plantenmateriaal zakte in de loop van vele duizenden jaren naar de bodem van het moeras. Hier bleef het bewaard onder natte en zuurstofarme condities. Door het gebrek aan zuurstof kunnen bepaalde bacteriën die voor een normale afbraak zorgen hun werk niet doen. Andere bacteriën zorgen nu voor de aanmaak van **methaan** en hierdoor ontstaat veengrond. Wanneer het natte veen droog wordt in deze conditie is het bruikbaar als brandstof. Het gedroogde product turf was eeuwenlang - van grofweg de 11e tot 18e eeuw - de belangrijkste brandstof.

Het gebruik van turf als brandstof wordt al in de Romeinse tijd vermeld. Turfwinning kwam echter pas op grote schaal op gang toen in de middeleeuwen het hout te schaars werd om de groeiende bevolking van brandstof te voorzien. Turf werd een belangrijke brandstof voor zowel het huishouden als de industriële praktijken. Men verhitte er onder andere ovens en brouwerijen mee.

De dikke veenlaag van afgestorven plantenmateriaal baggerde men op en legde men te drogen op akkers. Omdat de behoefte van de groeiende steden niet te temmen was, werd het veen tot onder de waterspiegel weggebaggerd. Hierdoor kwamen deze plaatsen onder water te staan. In sommige gevallen werd na de veenwinning het ontgonnen landschap gereedgemaakt voor landbouw; op andere plaatsen bleven grote plassen over, zoals we die in het hedendaagse landschap nog aantreffen. Vandaag de dag hebben wij in Nederland verschillende plaatsnamen te danken aan de turfwinning. Denk aan Hoge Veen, Lage Veen, Veendam en Veenendaal.





Het natte veen wordt in even grote blokken gestoken en afgevoerd naar een opslagplaats om te laten drogen. Het verschil in gewicht tussen het natte en gedroogde veen is erg groot.

Als de veenblokken gedroogd zijn, noemen we dit turf en is het een brandstof geworden.

Woorden met turf ( het bruine goud)

Turven = Dit is een methode voor het noteren van een telling door voor ieder geteld element een streepje te zetten, steeds 4 streepjes verticaal en het vijfde dwars door de vorige vier. Daardoor ontstaan groepjes van 5 , die later gemakkelijker als eindresultaat kunnen worden geteld.

Turflijst= lijst met hoeveelheden turf die door inwoners zijn gestoken uitgedrukt in karladingen.

Turfvaart= de afgegraven turf wordt vervoerd via het water en daarvoor zijn lange kanalen gegraven.

Langs deze kanalen kwamen steeds meer zijvaarten. Zo kon men verder met een boot het veengebied inkomen.

Spreekwoorden en uitdrukkingen;

-As is verbrande turf = aan een belofte (as=als) heb je niets

-Geen turf hoog zijn = erg klein zijn, erg teleurgesteld zijn

-Iemand spreken door het oor van een turfmand = iemand stiekum spreken. Fluisteren

-In het veen kijkt/ziet men niet op een turfje = wie rijk is let niet op een euro meer of minder

-Wie een kluitje heeft, heeft er graag een turfje bij = ieder probeert zijn bezittingen te vermeerderen

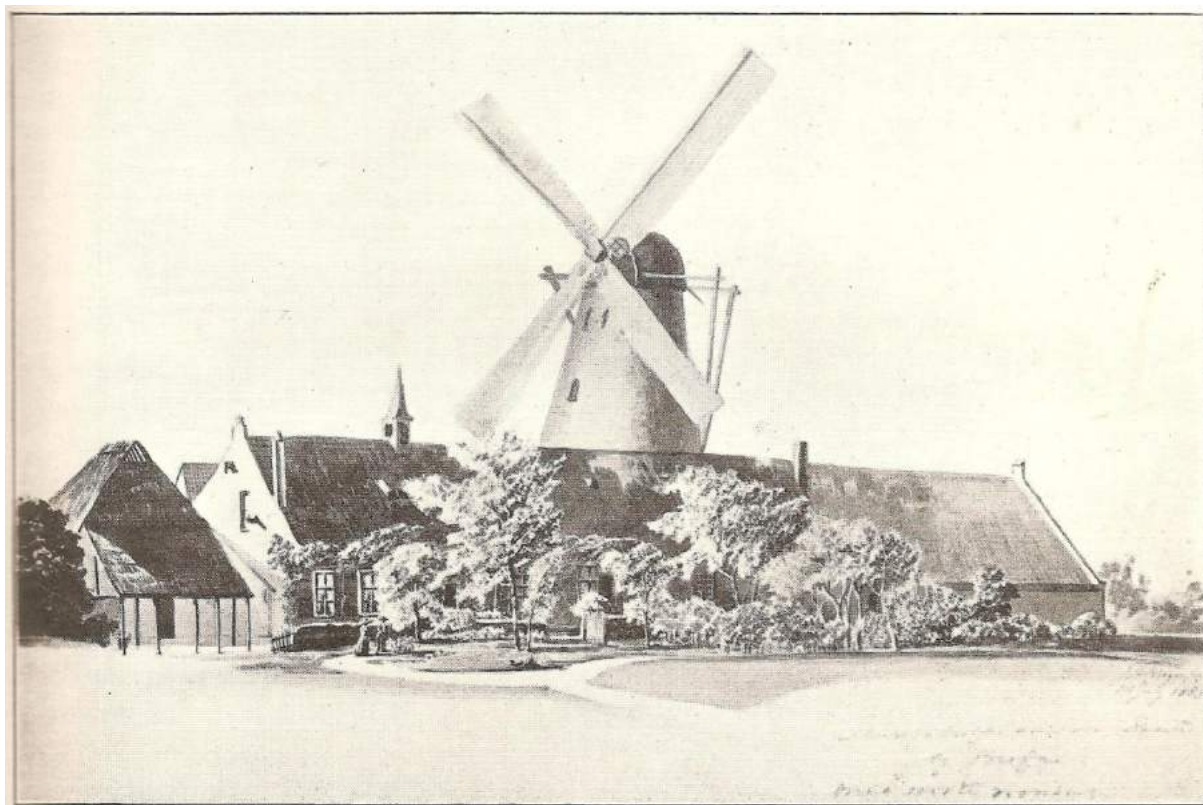
#### HET EINDE VAN DE TURFPERIODE

De veen winning werd uiteindelijk weggeconcentreerd door de opkomst van andere fossiele energie, zoals olie en gas die in de vorige eeuw populair werden. Voor de productie van actieve kool en potgrond werd turf tot het midden van de 20e eeuw nog op kleine schaal in Nederland gewonnen. Vandaag de dag wordt het nog steeds gebruikt als materiaal in diverse industrieën alleen komt het nu elders uit Europa.

Bronnen: divers

## ELISE VAN CALCAR-SCHIOTLING

Veel mensen denken ten onrechte dat 'bewaarschool' alleen een ander woord was voor 'kleuterschool' en velen weten ook niet dat de eerste echte kleuterschool in Nederland in Etten-Leur heeft gestaan. De vrouw die dit schooltje stichtte, heette Elise van Calcar-Schiotling, schrijfster en echtgenote van een steenfabrikant.



Steenfabriek „de Hoop” te Leur.

*Watersverfteekening van J. H. Breyer Jr. 1855.*

Elise werd geboren op 19 november 1822 te Amsterdam en kreeg een opleiding tot onderwijzeres. Omdat zij een zwakke gezondheid had, werd zij gouvernante. In 1853 trouwde zij met Herman Carel van Calcar, die kort daarvoor de steenfabriek De Hoop op de Geerkade had overgenomen. Elise had enige bekendheid als schrijfster van romans en onderhield een drukke briefwisseling met vele intellectuelen. Ook had zij tamelijk progressieve ideeën op allerlei gebied, zoals de sociale kwestie, godsdienst en onderwijs. Toen zij in 1858 in Den Haag was, leerde zij daar barones Bertha von Marenholz kennen, de voorvechtster van het Fröbelonderwijs voor kleuters. Tot dat moment waren er voor kleuters alleen bewaarscholen en dat woord moet men letterlijk nemen. Kinderen vanaf vier jaar werden daar bewaard. Meer niet. Ze waren thuis van de vloer en veel meer dan stilzitten leerden zij er niet. Fröbelonderwijs was vernieuwend, spelonderwijs werden kleuters vertrouwd gemaakt met de basisprincipes van het leven.

Creativiteit en zelfstandigheid leren, met de nadruk op 'leuk'.



Geheel gegrepen door deze nieuwe ideeën, begon Elise in haar eigen huis aan de Geerkade een **Fröbelschool, de allereerste in Nederland.**



Het schooltje kan niet langer dan één schooljaar bestaan hebben.

Herman van Calcar merkte al snel dat het leiden van een steenfabriek niets voor hem was en werd in 1859 benoemd als burgemeester van Sommelsdijk. Het is niet bekend of zijn vrouw haar experiment in Sommelsdijk voortzette, maar erg waarschijnlijk is dit niet. Wel heeft zij voeling met het onderwijs gehouden. Zij werd inspectrice van het kleuterschoolonderwijs. Veel later begon zij een internaat voor meisjes van stand, waar Suze Robertson nog school heeft gelopen. Het is een kleine wereld.

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans

## Adriaan Philippus de la Rivière, kunstenaar

In het bevolkingsregister kunnen we lezen dat van 30 mei 1898 tot 12 oktober 1899 Adrianus Philippus de la Rivière in Leur B215 woonde.

Dit was het huisje van dokter Hein Dolk en zoals Suze Robertson en Richard Bisschop voor hem, moest De la Rivière bij wijze van huur Dolk teken- en schilderlessen geven.

De la Rivière was op 5 april 1857 in Rotterdam geboren, was gehuwd met de vijftien jaar jongere Elisabeth Carolina Prins, ook Rotterdamse. Hun zoon Ernest was in hun Leurse tijd 5 jaar.

Zijn opleiding had De la Rivière aan de Academie voor Beeldende Kunsten te Rotterdam genoten en hij werkte veel te Rotterdam. Hij schilderde niet alleen maar aquarelleerde en tekende ook. Vooral stadsgezichten en stillevens beeldde hij uit, evenals figuurstukken, waarbij zijn onderwerp veelal de schilder zelf was, die het ambacht uitoefende, evenals andere ambachten. Adriaan begon te werken in Haarlem om al snel naar Amsterdam te gaan. Daar schilderde hij het Haarlemmerplein.

Rotterdam bleef hem trekken en al vlug was hij er terug. Van 1894 tot 1896 was hij er bestuurslid van de Kunstkring.



Nadat hij in 1897 een Koninklijke subsidie had gekregen, kwam hij naar Brabant. Hij kende Bisschop waarschijnlijk, want ze hadden samen op de Academie gestudeerd. In Leur waren zijn werken vooral interieurafbeeldingen.

Na Leur ging De la Rivière eerst terug naar Rotterdam en daarna naar München, waar hij enkele jaren studeerde aan de Academie. In het atelier dat hij daar kreeg, maakte hij veel aquarellen en schilderde hij ook een van zijn meest bekende stukken: Job op de mesthoop.

In 1901 keerde hij terug naar zijn geboorteplaats om er de achterbuurten en havens te gaan schilderen. Ook in Den Haag vond hij onderwerpen en op zijn reizen maakte hij schetsen.

Hij schilderde in een lichtvoetige impressionistische stijl alledaagse taferelen, zoals stads- en dorpsgezichten; verhalende werken met herbergen, zowel van binnen als van buiten; markten en mensenmenigten. De la Rivière overleed op 27 april 1941 in Rotterdam.

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans

### Het kunstenaarsechtpaar Richard Bisschop en Suze Robertson op de Leur (1895-1898)

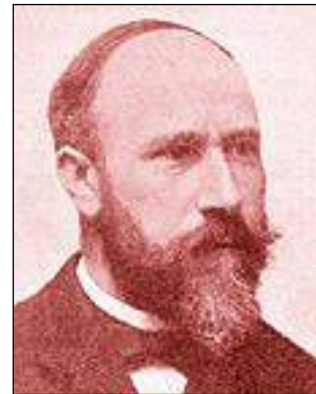
Wat hadden zij met Vincent van Gogh en Elise van Calcar?

*Het kunstenaarsechtpaar Richard Bisschop en Suze Robertson woonde van 6 juni 1895 tot 18 juni 1898 in het pand thans Lange Brugstraat 20 te Leur. Als beginnend kunstschilders hadden zij het niet breed en het was dan ook een zegen dat ze deze woning mochten bewonen in ruil voor het geven van tekenlessen door Suze. Dat was de deal die zij gesloten hadden met Hendrik (Hein) Dolk, de eigenaar van het pand.*

Deze deal moet tot stand gekomen zijn door bemiddeling van mr. dr. Willem Dolk, de broer van Hein, die evenals het echtpaar Bisschop-Robertson in Den Haag woonde. Hij was daar o.a. wethouder en moet in kunstkringen geen onbekende geweest zijn. In latere interviews vertelde Suze Robertson dat zij dit overeengekomen was met **dokter** Dolk. Dit moet Willem geweest zijn, want Hein had geen titel.

Hein Dolk was een vermogend zakenman. Hij was o.a. mede-eigenaar van de suikerfabriek op de Zwartenberg. Dat Hein tot deze daad overging is niet zo verbazingwekkend wanneer men weet dat de familie Dolk in Leur bekend stond als vrijgevig o.a.

**Mr. Dr. Willem Dolk**



**Tweede huis van links Lange Brugstraat 20 waar het echtpaar Bisschop-Robertson woonde**

aan de daar gevestigde Nederlands hervormde Kerk. Daarnaast was Hein een verdienstelijk amateurschilder. In het Heemkundig Streekmuseum Jan uten Houte te Etten-Leur hangt van hem een olieverfschilderij voorstellende de Nederlands hervormde kerk van Etten met daarnaast de pastorie, waarin Vincent van Gogh nog gewoond heeft. Hein zelf woonde tot zijn dood in 1899 in het pand Lange Brugstraat 16. In 1875 kocht hij de woning op nummer 18, sloopte deze in de jaren tachtig en liet op deze plaats een kantoor aan zijn huis bouwen. Richard Bisschop en Suze Robertson waren dus zijn burens.



**NH kerk en pastorie te Etten (NBr.) Hein Dolk , 1854  
(Collectie Streekmuseum Jan uten Houte, Etten-Leur)**

Hendrik Dolk overleed in 1899 ongehuwd. Zijn minderjarig neefje Jacques Dolk, die toen in Den Haag woonde, verkreeg beide woningen.

Richard Bisschop en de Leur

Richard Bisschop werd op 21 juni 1849 te Leeuwarden geboren. Hij genoot zijn artistieke opleiding aan de Academie voor Beeldende Kunsten te Rotterdam. In 1892 trouwde hij met Suze Robertson. Hij had haar leren kennen in het atelier van de kunstschilder Petrus van der Velden in Wassenaar, waar zij tussen 1880 en 1882 schilderslessen volgde. Zij hadden één dochter, genaamd Sara, die in 1892 in Den Haag geboren was. Richard kon met schilderen de kost niet verdienen, het schilderen ging hem moeilijk af. Zijn specialisaties waren genrekunst, portretten en kerkinterieurs.



**Interieur NH-kerk te Leur door Richard Bisschop**

Tijdens zijn verblijf in Leur schilderde hij plaatselijke figuren en kerkinterieurs in Etten, Leur en Breda. In één van de schepenzalen van het oude gemeentehuis aan de Markt te Etten-Leur hangt een olieverf met het interieur van de Nederlands hervormde Kerk te Leur dat hij tijdens zijn verblijf hier schilderde.

**Overlijdensadvertentie Richard Bisschop in het NRC van 23 maart 1926**

**Richard Bisschop. †**  
Op 74-jarigen leeftijd is te Bergen (N.-H.) gisteren overleden de Haagsche schilder Richard Bisschop. Hij legde zich speciaal toe op het schilderen van kerkinterieurs.

Suze Robertson en Elise van Calcar

Suze Robertson werd op 17 december 1855 in Den Haag geboren als jongste uit een gezin van negen kinderen.

Zij was twee jaar oud toen haar moeder overleed. Suze werd opgevoed door een oudere oom een tante. Deze plaatsten haar op de kostschool van Elise van Calcar.

Het toeval wil dat ook Elise van Calcar op de Leur gewoond heeft. Haar man bezat er van 1853 tot 1859 de steenfabriek "De Hoop" aan de Leurse haven. De woning was naast de fabriek, die weer naast de molen "De Lelie" stond. Elise van Calcar (1822-1904) was een succesvol romanschrijfster. Zij was een fanatiek feministe en voorvechtster van het vrouwenstemrecht. In Wassenaar had zij een kostschool waar zij het Fröbelonderwijs propagandeerde.



**Elise van Calcar**

In 1877 behaalde Suze Robertson de mo-akte tekenen aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Evenals haar medestudent, de bekende George Hendrik Breitner, was zij meer gecharmeerd van het impressionisme van de Haagse School dan de classicistische stijl waarin op de academie onderwezen werd. Tot 1882 gaf zij les op de meisjes-hbs te Rotterdam. Gedurende die tijd volgde ze avondlessen in het Rotterdamse Academie gebouw. Als eerste vrouw volgde zij hier ook de lessen in de naaktklas, hetgeen in die tijd voor de nodige opschudding zorgde. Om zich verder te bekwamen in de schilderkunst volgde zij van 1880 tot 1882 lessen bij de kunstschilder Petrus van der Velden in Wassenaar. Zij voelde zich aangetrokken tot de brede zware trant waarin deze zijn onderwerpen als interieurs met boeren en vissers opzette.

Na enige tijd in Amsterdam les gegeven te hebben besloot zij in het najaar van 1884 zich volledig aan het schilderen te gaan wijden. Zij keerde terug naar Den Haag en werd lid van de bekende schildersvereniging "Pulchri Studio". Na drie jaar Leur keerde zij naar Den Haag terug waar ze de resterende tijd van haar leven zou doorbrengen.

**Suze Robertson**



Vanaf 1900 begon zij deel te nemen aan groepstentoonstellingen van Arti en St. Lucas te Amsterdam en Pulchri in Den Haag.

Op 52-jarige leeftijd kwam haar grote doorbraak, dit na tentoonstellingen van de Rotterdamse Kunstkring (1905 en 1906) en een expositie bij de Larensche Kunsthandel (1907) in Amsterdam.

Daarna was haar werk op vele internationale tentoonstellingen te zien.

Haar specialisaties waren genrekunst, landschappen, portretten, stillevens en stadsgezichten. Suze had een geheel eigen stijl, waarin de eenvoudige mens centraal stond. Zij had een neiging naar het internationaal opkomend expressionisme. Haar stijl was krachtig, op een dikke onderlaag bitumen bracht zij met forse streken van diepe donkere kleuren haar motief aan.

Geïnspireerd door Vincent van Gogh?

Hoewel de overeenkomst tussen "La Berceuse" van Van Gogh en "Pietje op de boerenstoel" van Suze Robertson doet vermoeden dat zij is beïnvloed door Van Gogh, moet betwijfeld worden of dit wel zo is, gezien haar stijl die zij zich in de loop der jaren eigen had gemaakt. Wel moet gezegd worden dat dit schilderij niet geheel representatief is voor haar werk, normaliter zijn haar penseelstreken veel krachtiger.

Misschien had zij na het zien van een van de versies van "La Berceuse", die in die tijd op verschillende plaatsen in Nederland werden tentoongesteld, dit thema opgepakt.

Doordat het kleurenpalet van Robertson veel overeenkomst vertoont met dat van Van Gogh in zijn Nuenense periode, dringt zich al gauw de vergelijking met beider werk op.

Het thema "Pietje op de boerenstoel" startte ze in 1895 toen zij in Leur woonde. Pietje (mogelijk Petronella Prins) was het kindermisje toen het gezin op de Leur woonde. Het hier onder afgebeelde schilderij dateert uit ca. 1897.



**Pietje op de boerenstoel**  
**Suze Robertson**

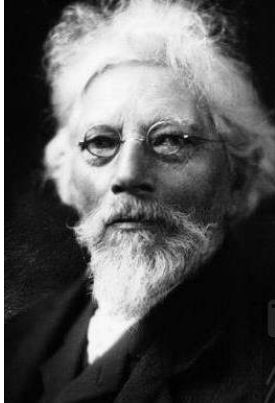


**La berceuse**  
**Vincent van Gogh**

## De kunstschilder Petrus van der Velden

Een ander opmerkelijk feit is dat zowel Suze Robertson als Vincent van Gogh de schilder Petrus van der Velden uit Wassenaar goed kenden.

Zoals eerder vermeld, kreeg Suze Robertson van 1880 tot 1882 schilderles van Petrus van der Velden.



Hij was bekend geworden door zijn interieurs met boeren en vissers, zwaar opgezet en in een sombere stijl geschilderd. Dit was dan ook de reden waarom Suze bij hem in de leer ging.

Vincent van Gogh had grote bewondering voor Petrus van der Velden en na een bezoek aan de schilder in april 1883 schreef hij zijn broer Theo het volgende: "Er is iets breed en ruw in hem dat me zeer bevalt – iets van het ruwe van torchon. Een man die de beschaving blijkbaar niet zoekt in uiterlijke dingen, doch inwendig veel verder is, veel veel verder dan de meesten." Een tekst die ook bij Suze Robertson niet zou misstaan.

**Petrus (Piet) van der Velden**

Dat ook Suze Robertson haar sporen in Etten-Leur heeft nagelaten, moge blijken uit het feit dat zich twee schilderijen van haar bevinden in de collectie van restaurant De Zwaan op de Markt alhier.

Suze Robertson overleed op 18 oktober 1922 in haar geboorteplaats Den Haag.

### Overlijdensadvertentie NRC 20 oktober 1922

© Cor Kerstens



## De kunstschilder Jan Alexander Hohmann

*In de gemeenteraadsvergadering van Etten-Leur, op 10 april 1953, deelde de voorzitter mee dat het college aan Jan Hohmann, zoon van de Leurse medicus dr. Hohmann, opdracht had gegeven tot het vervaardigen van een schilderij van H.M. Koningin Juliana. Het schilderij diende als verfraaiing van de raadzaal.*



**Jan Alexander Hohmann werd op 6 mei 1896** In Etten-Leur geboren. Hij was de zoon van de gemeente-arts Franciscus Hohmann en Antonetta Neervaart. Zijn geboortehuis stond op het adres **Lichttorenhoofd 6**.

Voor zijn kunstopleiding trok Jan naar Amsterdam. Hier studeerde hij eerst aan de Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers Amsterdam en daarna aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten Amsterdam. Na zijn opleiding keerde hij naar Brabant terug, naar Breda waar zijn ouders inmiddels woonden.

Hier werd hij lid van de Bredasche Kunstkring. In 1935 werd hij in het bestuur gekozen. Samen met Jan Strube, Dio Rovers en Gerrit de Morree was hij een van de oprichters de kustacademie Sint Joost. Samen met andere leden van de Bredasche Kunstkring exposeerde hij regelmatig in Breda, o.a. in het stadhuis en Sociëteit Concordia. Verder in Tilburg en in het Van Abbemuseum in Eindhoven. In 1939 trok hij in bij het gezin van zijn broer Frans de huisarts in Oosterhout. Bij zijn 50<sup>ste</sup> verjaardag in 1947 werd in Huis Den Deijl in Breda een overzichtstentoonstelling van zijn werk gehouden.

### **H.M. in het oude raadhuis**



Jan bekwaamde zich als etser, schilder en tekenaar. Zijn stijl was



impressionistisch in de trant van de Haagse school. Zijn onderwerpen waren stilleven, figuurstudies en portretten, interieurs, landschappen en Brabantse dorpsgezichten. Jan noemde zichzelf een ouderwetse schilder. Hij moest niets hebben van moderne kunst, die werd alleen maar gemaakt om op te vallen. Kunst moest herkenbaar en realistisch zijn vond hij.

De laatste twee jaar woonde hij in Drimmelen, waar hij op 15 september 1967 overleed.

### **Hoge bomen bij een boerderij (1926)**

Bronnen: Website Documentatie van Kunst in Noord-Brabant geraadpleegd op 30-9-2019. Artikel 'Oog in oog met Jan Hohmann' in

Dagblad de Stem van 2 september 1961.

Cor Kerstens

Jan Alexander Hohmann werd op 6 mei 1896 in Etten-Leur geboren. Hij was de zoon van Franciscus Bernardus Antonius Maria Hohmann (geneeskundige) en Antonetta Petronella Neervaaert.

Geboorteregister 1896, akte nummer 79 **Gemeente Etten-Leur Periode 1896**



### JAN ALEXANDER HOMANN

- Geboortegegevens: Etten-Leur, 6 mei 1896
- Overlijdensgegevens: Oosterhout, 15 september 1967

Professie: etser, schilder, tekenaar

Materiaal: olieverf Technieken: etstechniek

Onderwerp: stillevens, interieurs, landschap en Brabantse dorpsgezichten. Stijlkenmerken: impressionisme.

Typering van het werk: figuurstudies, portretten

Verblijf: Amsterdam, Leur NB., Breda tot 1939, Oosterhout van 1941 tot 1965 en Made gemeente Drimmelen 1966-1967 Werkt in de trant van: Haagse School

Opleiding:

**Kunstopleiding** Rijksnormaalschool voor Teekenonderwijzers Amsterdam

**Kunstvorming** Rijksakademie van Beeldende Kunsten Amsterdam, docent J.H. Jurrens, N. (Nicolaas) van der Waay. C. (Charles) Bakker

**Kunstopleiding (onderwijs)** juli 1922, Rijksakademie van Beeldende Kunsten Amsterdam

Gaf les aan: Clasina Clementina (Ien) Verheggen Lid van kunstenaarsorganisatie: Jeroen Bosch Breda, Noord-Brabantse Vereniging van Beeldende Kunstenaars Bredasche Kunstkring, voor 196 Activiteiten als bestuurder: Jan Alexander Hohmann 1936, Bredasche courant 14 mei 1936.

# Het avontuurlijke leven van kunstenaar Pierre Raaijmakers

***Op je 21<sup>ste</sup> samen met je jongere broer een voetreis naar Rome maken. Op je 49<sup>ste</sup> met je vrouw en negen kinderen naar Frankrijk emigreren en in de Pyreneeën een berg kopen en er een huis en kerk bouwen. Wie is dit avontuurlijke personage?***

Petrus (Pierre) Valentinus Joseph Raaijmakers werd op 15 maart 1909 op de Leur geboren. Hij was de zoon van Marinus Raaijmakers en Laura Peeters. Vader was koekbakker en had zijn fabriekje aan huis, op het adres Korte Brugstraat 18/20. Pierre was de oudste van 7 kinderen, 3 jongens en 4 meisjes.



*Links het geboortehuis in de Korte Brugstraat*



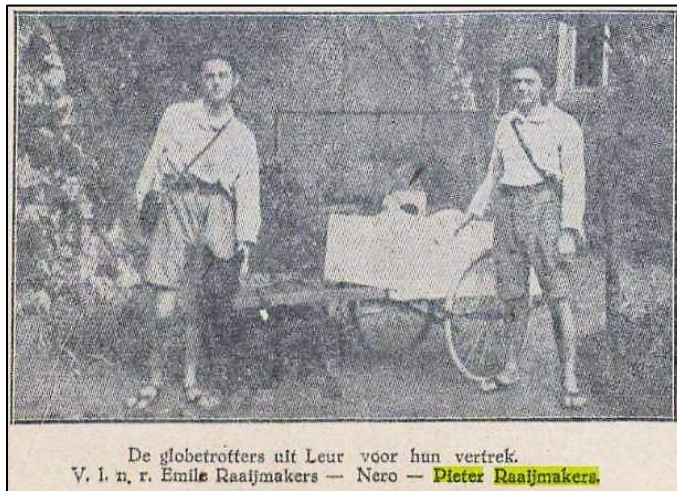
*Het gezin Raaijmakers rechts zittend Pierre*

Ook zijn opleiding was niet normaal. Na de lagere school ging hij eerst naar de Paters Redemptoristen in Roermond. Na een jaar keerde hij echter op de Leur terug en ging naar het Norbertus Lyceum in Roosendaal. Ook hier hield hij het maar een paar jaar vol, om daarna naar de Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen te gaan. Hier kreeg hij les in schilderen, tekenen en beeldhouwen. Na Antwerpen volgde hij een opleiding aan de Academie voor beeldende kunsten aan de R.K. Leergangen in Tilburg. Overdag volgde hij een opleiding aan de technische school voor elektriciens. Hij koos echter niet voor een technisch beroep maar werd kunstenaar. Een van zijn eerste tentoonstellingen hield hij in 1930 bij Kunsthandel Unique in Tilburg. Samen met De Morree en Hurkmans exposeerde hij impressionistische schilderwerken en plastieken.

In het najaar van 1930, om vier uur in de ochtend, liep heel het dorp Leur uit. Twee jonge mannen uit het dorp, die daar een beetje als buitengewoon bekend stonden, gingen een bijzonder avontuur tegemoet. Pierre Raaijmakers, 21 jaar, en zijn twee jaar jongere broer Miel gingen een voetreis naar Rome maken. Zij deden dat met een hondenkar, die getrokken werd door Nero.

Onderweg kwamen ze aan de kost met de verkoop van ansichtkaarten. Beiden hadden een opleiding in de kunst gevolgd. Op hun reis door Frankrijk bleven zij enige weken in Parijs hangen en bezochten daar diverse musea.

Aangekomen in Italië verbleven ze een tijdje in het bisschoppelijk seminarie Vescovile in Savona. Hun kostgeld betaalden zij door het maken van muurschilderingen en beelden in de kapel van het



seminarie. Uit geloofsovertuiging maakten zij vaak gratis religieuze kunst. Het seminarie vond hun kunstwerken echter zo geweldig dat het de broers een treinticket schonken voor hun eindbestemming Rome.

*Foto rechts, tabernakel en altaar in het Seminarie van Savona gemaakt door Pierre Raaijmakers*

Pierre trouwde met Lieske Ooms uit Antwerpen. In het Belgische Dessel werden hun eerste twee kinderen geboren. Het gezin verhuisde naar Lommel en woonde daarna ruim een jaar in Ossendrecht, waar Pierre op de volksabdij Onze Lieve Vrouw ter Duinen, evenals zijn broer Miel, les gaf. In september 1939 keerde het gezin terug naar Lommel.

In onze contreien heeft Pierre nog enige kunstwerken nagelaten. Het bekendste is wel het Mariakapelletje op het Attelaken op de Leur. Op het graf van zijn ouders op het kerkhof in Putte staat een klein beeldje van zijn hand. Voor de galerij in de volksabdij Onze Lieve Vrouw ter Duinen maakte hij een piëta. Op het kerkhof in Ossendrecht beeldhouwde hij voor zijn neefje Gustaafke een grafzerkje. Pierre maakte niet alleen beelden maar ook schilderijen en muurschilderingen, zoals we eerder zagen in het bisschoppelijk seminarie in Savona. Bij terugkeer uit Italië maakte hij in 1932, in de trappenhal van het Norbertus Lyceum in Roosendaal, drie grote religieuze muurschilderingen. Bij de verbouwing in 1952 is helaas de witkwest eroverheen gegaan.



In 1949, het echtpaar had toen al negen kinderen, besloot Pierre zijn geluk te beproeven in Italië. In zijn eentje ondernam Pierre een voetreis om een geschikte locatie te zoeken. Italië zou hij echter nooit bereiken, onderweg ontdekte hij in de Pyreneeën een geschikte plaats.

Hier kocht hij een berg. Samen met zijn vrouw en negen kinderen vertrok hij naar zijn berg. Hier bouwde hij samen met zijn kinderen, er waren er inmiddels nog drie bij gekomen, een woning met atelier. Op de berg stond ook nog een oude bouwval die het gezin met behulp van de lokale bevolking ombouwde tot een kerkje.



*Het gezin voor de woning in de Pyreneeën*



*Het kerkje in de Pyreneeën*



Hier maakte hij overwegend religieus beeldhouwwerk. Ontroerend is het beeld dat hij maakte van zijn vrouw met hun zoontje Gabriël, dat slechts 19 maanden oud werd. Zijn laatste beeld, het meest bekende, was een niet afgewerkt Mariabeeld van cararamarmer voor zijn zelfgebouwde kapel. De laatste twee jaar van zijn leven was Pierre blind geworden, hij overleed in 1992. Zijn vrouw Lieske was al in 1989 overleden.

Cor Kerstens

## Kunstschilder Jan Damschreuder op de Leur

***Jan Damschreuder was een van de vier kunstschilders die in het laatste decennium van de 19<sup>e</sup> eeuw gratis op de Leur woonde.***

De rijke Leurse vrijgezel Hendrik (Hein) Dolk, o.a. mede-eigenaar van de suikerfabriek in Zwartenberg, had als hobby schilderen. Niets was hem te veel om het schilderen onder de knie te krijgen. Zo bood hij kunstschilders onderdak in het huis naast zijn woning en kantoor, Lange Brugstraat 20. Als tegenprestatie moesten ze hem schilderles geven. De eerste schilder die hier zijn intrek nam, was Jan Damschreuder. Hij woonde er samen met zijn vrouw Carolina Roozeman van ca. 1887 tot 1895. Daarvoor woonden ze al vanaf 28 april 1882 op het adres Leur B22 (Korte Brugstraat nabij de Rozengaard). Na hen woonden de kunstschilder Adriaan de la Rivière en het schildersechtpaar Richard Bisschop en Suze Robertson in het huis. Hein Dolk overleed in 1899.

**Lange Brugstraat 20  
waar Damschreuder woonde**



Jan Jacobus Matthijs Damschreuder werd op 25 juli 1825 in Amsterdam geboren. Hier bezocht hij tussen 1840 en 1844 de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten. Na zijn opleiding was hij werkzaam in Amsterdam, Den Haag, Etten-Leur, Haarlem en Velsen. Halverwege de negentiende eeuw was in Amsterdam, zijn geboortestad, figuur- en historieschilderkunst in. Jan specialiseerde zich dan ook in het schilderen van historische taferelen en interieurs met verhalende figuren. Deze laatste voorstellingen gaf hij sprekende titels mee als 'Bezoek van grootmoeder' en 'Kinderen met konijntje'. Vooral zijn schilderijen met kinderen waren erg geliefd.



**Kunstenaar in atelier**



**Kinderen met konijntje**

Damschreuder nam, in de jaren vijftig van de 19<sup>e</sup> eeuw, deel aan groepsexposities o.a. in Kampen en in Amsterdam in de kunstzalen van Maatschappij Arti et Amicitiae. Jan Damschreuder overleed op 20 maart 1905 in Velsen op 79-jarige leeftijd.

Cor Kerstens

# Mr. Dr. Willem Dolk, wie hoog klimt, kan laag vallen.

***De op de Leur geboren Willem Dolk bracht het tot gemeenteraadslid in 's-Gravenhage, lid van Provinciale Staten in Zuid-Holland en lid van de Tweede Kamer. Maar door een misstap kwam aan dit alles een einde.***

Willem Dolk werd op 11 oktober 1853 op het adres Lange Brugstraat 9 op de Leur geboren. Hij was



de zoon van Jacob Dolk en Wilhelmina van der Burgt. Vader Jacob Dolk was een vermogend man. Volgens de heffing van de hoofdelijke omslag, een soort gemeentelijke inkomstenbelasting, van de gemeente Etten-Leur was Jacob Dolk in 1870 de hoogst aangeslagene in de gemeente. Hij was eigenaar van drie schepen van 79 tot 94 ton, aannemer van leveranties van rijsmaterialen, leerlooier met zeven kuipen en zes knechten en koopman in brandhout en schors waarbij hij zich beperkte tot kleine partijen binnen Nederland. Op 25 augustus 1871 verstrekte Jacob Dolk een geldlening van 20.000 gulden aan Beetwortelsuikerfabriek Van Breda, Dolk & Van Voss te Leur bij Zwartenberg. Verder bezat Jacob drie van de 42 uitgegeven aandelen van deze suikerfabriek. Daarnaast bezat hij nog diverse woningen en landerijen in de gemeente Etten-Leur.

Na de lagere school ging Willem naar de HBS in Utrecht. Daarna ging hij studeren aan de Rijksuniversiteit in Utrecht. Hier promoveerde hij in 1880 in de rechtswetenschappen en twee jaar later in de staatswetenschappen.



Lange Brugstraat 9

Na zijn afstuderen, ging hij tot 1891 aan de slag als secretaris van de raad van beheer en redacteur van het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad. Daarna vestigde hij zich op het adres Bezuidenhout 33 in 's-Gravenhage, waar hij tot zijn vertrek in 1916 een advocatenpraktijk had.



In 1896 ging hij de politiek in en werd hij in de gemeenteraad van 's-Gravenhage gekozen en twee jaar later in Provinciale Staten van Zuid-Holland. In 1902 kwam hij voor de Liberale Unie in de Tweede Kamer. Als kamerlid hield hij zich vooral bezig met onderwijs, waterstaat en verkeer.

Vooral door zijn lidmaatschap in de gemeenteraad van 's-Gravenhage bekleedde hij veel maatschappelijke en culturele nevenfuncties. Zo was hij jarenlang voorzitter van de Vereniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen, voorzitter van de openbare leeszaal en bibliotheek te

's-Gravenhage en voorzitter Volksonderwijs, afdeling 's-Gravenhage II. Ook in Haagse kunstkringen was hij geen onbekende en was hij betrokken bij veel exposities in de stad.

*Stem Mr. W. Dolk staat er op het bord bij een stembureau in Den Haag.*

Aan zijn politieke carrière kwam een abrupt einde. Oorzaak was zijn veroordeling door de Haagse rechtbank wegens fraude. 'Een onaangename zaak in het Haagsche Bosch' stond in de krant. Onder druk van zijn partij en de publieke opinie diende hij op 24 november 1916 zijn ontslag voor de Tweede Kamer in. In december 1916 verhuisde Willem Dolk om gezondheidsredenen naar Arnhem. Hierdoor verviel ook zijn lidmaatschap van Provinciale Staten in de provincie Zuid-Holland.

Een jaar voor de verhuizing naar Arnhem, op 3 juni 1915, was hij op 61-jarige leeftijd getrouwd met Johanna Virulij, de weduwe van zijn broer Martinus. In 1921 keerde hij terug naar 's-Gravenhage. Hier overleed hij op 26 februari 1932, 78 jaar oud.

Cor Kerstens

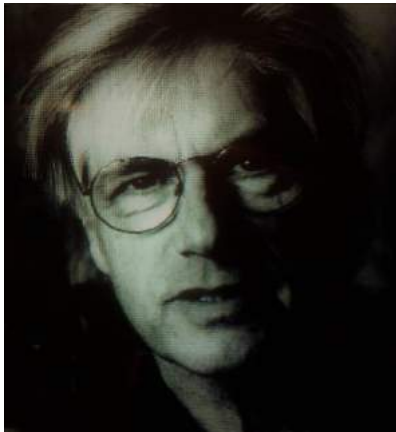
# Benno Sloots, van huisschilder tot kunstschilder

***Hij wilde priester worden, het lot besliste anders. Hij werd opgeleid tot huisschilder maar werd tenslotte kunstschilder.***

Benno Franciscus Petrus Sloots werd op 4 oktober 1932 te Etten-Leur geboren als zesde kind van het echtpaar Petrus Sloots en Anna van Miert. Het gezin telde acht kinderen. Vader Sloots was hoofdonderwijzer op de openbare lagere school in de Korte Brugstraat (5) op de Leur. Benno kreeg een katholieke opvoeding en wilde aanvankelijk priester worden, maar het lot besliste anders. Hij ging naar de ambachtsschool waar hij opgeleid werd tot huisschilder. Door het behalen van het diploma lagere acte tekenen werd hij toegelaten tot de Kunstacademie Sint Joost in Breda. Hier maakte hij in 1953 met veel pijn en moeite zijn eerste aquarel, een boerderij getiteld "De Blauwe Kei".



**Geboortehuis Benno Sloots, Korte Brugstraat 5**



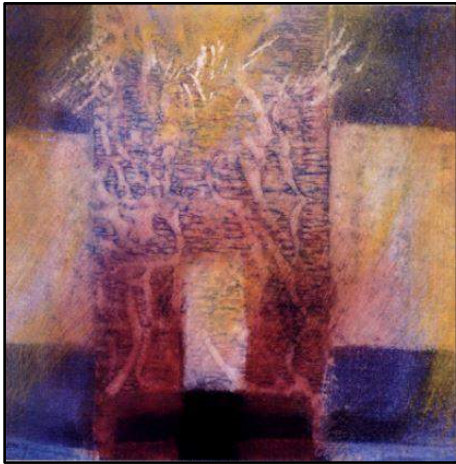
Na het behalen van zijn diploma in 1955 werkte hij tien jaar als ontwerper bij diverse reclamebureaus in Amsterdam. Daarna keerde hij de reclamewereld de rug toe en stapte over naar het onderwijs waar hij teken- en schilderlessen gaf. De eerste jaren op de Mavo, later op de bovenbouw van de Vrije School in Amsterdam, de Geert Groote School. In die tijd volgde hij lessen o.a. bij Magaretha Hauschka, Beppe Assenza en Gerard Wendland. Vanaf 1981 gaf hij in Driebergen volwassencursussen en was tot 1997 werkzaam bij de Werkgroep Kunsten. Ook was hij lid van de musische kunstenaarsgroep Elckerlic waar hij meewerkte aan diverse theaterproducties. Van 1993 tot 1999 was hij ook nog docent aan de Vrije School in Driebergen.

Zijn werk bestond uit schilderijen, aquarellen, glas- en muurschilderingen. Sloots putte zijn inspiratie uit de antroposofie, een door Rudolf Steiner uitgewerkte levensleer waarin gestreefd wordt naar diepere kennis van de mens door het zoeken naar zijn kosmos (wereld).

Een collega-kunstenaar zei over hem: *"Karakteristiek is dat hij onderzoekt, probeert, experimenteert, maar nooit in een gevonden spoor verzandt. Bij al dat zoeken en proberen en experimenteren in het hanteren van de beeldtaal en in het omgaan met werkprocessen is er een duidelijk streven zichtbaar. Het streven naar het verkennen van het zielegebied in zijn directe omgeving en in de wereld. Facetten van wat zich hierin afspeelt, voltrekt, plaatsvindt, tracht hij te verbeelden."*



**Uit de serie Phoenix, gouache op linnen (1996)**



**Gabriel Fauré, Requiem (1997)**

Kleur speelt een belangrijke rol in zijn werk. De vorm, realistisch of irrealistisch is voor hem niet van belang. In 2009 hield hij een expositie in de Dorpskerk van Voorschoten die als titel meekreeg *“De kern zit in de kleur”*.

De schilderijen op deze tentoonstelling waren impressies van het beluisteren van Requiem's van beroemde componisten. Wat als geluid tot hem kwam, probeerde hij in beeld om te zetten. De composities van deze dodenmissen en de componisten waren zo verschillend, dat dit duidelijk tot uitdrukking kwam in zijn impressies.

De laatste jaren woonde hij in het Limburgse Voerendaal/Ubachsberg. Hij was lid van de Limburgse Kunstenaars Kring. Zowel in binnen- als in het buitenland hield hij tentoonstellingen. In 2008 vond een grote tentoonstelling van zijn werk plaats in het door Rudolf Steiner ontworpen Goetheanum, het internationale centrum voor antroposofie in het Zwitserse Dornach.

Ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag werd een boek uitgegeven met als titel *“Voorbij het woord, In de kleurenwereld van Benno Sloods”* wat erop duidt dat hij een kunstschilder was van enige importantie.



Benno Sloods overleed op 3 april 2010 op 77-jarige leeftijd.

**Goetheanum, Dornach, Zwitserland**

Cor Kerstens

## Piet van Genk bouwde niet alleen kerken in Etten-Leur

***De op de Leur woonachtige architect Piet van Genk stond vooral bekend als de kerkenbouwer. Naast kerken bouwde hij voor religieuze instellingen kapellen, pastorieën, kloosters en kloosterscholen. Minder bekend is dat hij ook herenhuizen en zelfs een fabriek ontwierp.***

Petrus Johannes van Genk werd op 22 maart 1844 in Bergen op Zoom, in een kunstenaarsgezin, geboren. Hij was de zoon van de meubelmaker Kees van Genk en Jaantje Hopmans. Het echtpaar kreeg dertien kinderen, waarvan er vier op jonge leeftijd overleden. Evenals zijn broers en zussen koos Piet voor een creatief vak. Er waren o.a. drie modistes, twee architecten, één kunstschilder, één beeldhouwer en één meubelmaker. Twee zussen van Piet trouwden met een kunstenaar. Helena trouwde met de beeldhouwer Johan Jacobs en Maria met de kunstschilder Frans van Beers. In 1868 begon hij zijn opleiding voor architect aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen. Na zijn afstuderen in 1872 keerde hij naar zijn geboortestad Bergen op Zoom terug. Hier begon hij zijn eigen architectenbureau. Ook zijn oudere broer Kees, die eveneens architect was woonde hier. Zo heeft hij ongetwijfeld gebruik gemaakt van de ervaring en kennis van zijn broer. In 1873 kreeg hij zijn eerste grote opdracht, de bouw van de Lambertuskerk in Etten.

In 1875 verhuisde hij naar Leur waarschijnlijk om dichterbij zijn werk te wonen. Hij vestigde zich in het huis van zijn oom de huisarts Antoon van Genk op het adres Korte Brugstraat 47. Hier zou hij tot zijn dood blijven wonen. Na de bouw van de kerk in Etten volgden er nog 24 kerken in het bisdom Breda.



**Korte Brugstraat 47 (foto website Etten-Leur en alles daaromheen)**

Bij de verstrekking van deze opdrachten zal ongetwijfeld de bisschop van het bisdom Breda, zijn oudoom Joannes van Genk, en de drie volle neven en een achterneef, die de functies van pastoor of kapelaan in het bisdom Breda bekleedden, een rol gespeeld hebben. Naast kerken bouwde Piet ook veel pastorieën, kapellen, kloosters en kloosterscholen voor religieuze instellingen. Bij veel van deze projecten betrok hij ook zijn familie zoals zijn broer Jozef en zijn zwager Johan Jacobs voor het beeldhouwwerk en zijn zwager Frans van Beers, de kunstschilder, voor het decoratiewerk. Het was de tijd van de opbloei van het katholicisme wat vooral tot uitdrukking kwam in de bouw van vele nieuwe kerken. Deze kerken werden meestal gebouwd in neogotische stijl. De meest prominente architect op dit gebied was Pierre Kuijpers. Ongetwijfeld werd ook Piet door Kuijpers beïnvloed.

Wat niet zo bekend is, is dat Piet niet alleen opdrachten van religieuze instellingen kreeg maar dat hij ook veel voor particulieren werkte. Zeker is dat hij nogal wat opdrachten voor de bouw van herenhuizen kreeg.



Piet van Genk overleed op 23 juni 1919 op de Leur. Hij werd daar begraven op de RK-begraafplaats achter de Petruskerk. Zijn graf ligt voor het grafmonument van zijn oom, de bekende Leurse huisarts Antoon van Genk. Het monument is een creatie van Petrus' broer de beeldhouwer Jozef van Genk.

Er staan in Etten-Leur nogal wat bouwwerken die door Piet werden ontworpen. Hij bouwde er twee kerken, de Lambertuskerk in Etten (1873-1877)

en de Petruskerk (1889) op de Leur.



Verder bouwde hij er het gasthuis, nu het huidige Hooghuis (1902) en de kapel (1909). Ook de kapel op het Withof is een ontwerp van hem.

Op het Lichttorenhoofd de herenhuizen nummer 2 voor Heerma van Voss, later bekend als Kinderzorg en de woning voor de gemeente-arts Lichttorenhoofd 6.



Voor de familie Verpalen het herenhuis op het Van Bergenplein 76.



Ook herbouwde hij zijn woning Korte Brugstraat 47. Voor de Lambertusparochie bouwde hij de pastorie in de Stationsstraat nr. 21 en het herenhuis Markt 60. Verder nog een woning op de Lage Haansberg. Voor Van Beckhoven en Van Ierssel ontwierp hij de strohulzenfabriek aan de Zevenbergseweg.

Cor Kerstens

# De Nederlands hervormde pastorie op de Leur

*In 1886 kwamen de kerkenraad, het college van kerkvoogden en de notabelen bij elkaar om de toestand van de kerk en de pastorie te bespreken. Vooral de pastorie, op de hoek van de Lange Brugstraat en de oostzijde van de Domineesgang, bleek zo bouwvallig, dat besloten werd de westzijde van de pastorie te verkopen.*

Met de opbrengst en een aanvullende lening zou een nieuwe pastorie gebouwd worden. Bij akte van 8 januari 1887 werd het westelijk deel van de pastorie met een gedeelte van de bijbehorende tuin aan het gemeentebestuur van Etten-Leur verkocht. De gemeente sloopte het pand voor de verbreding van de Domineesgang. Het overgebleven oostelijk deel van de pastorie werd hersteld en nog hetzelfde jaar verkocht.



*De pastorie ca. 1989*

## De architect

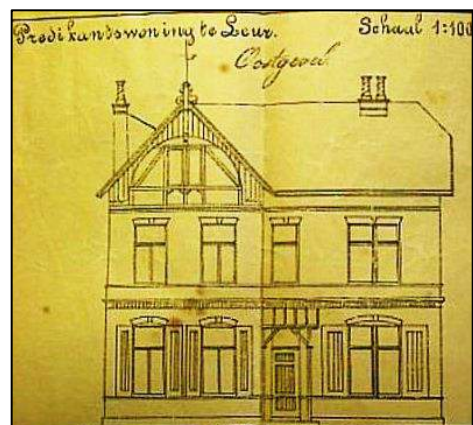


Als architect voor de nieuw te bouwen pastorie werd Jan Benjamin Kam gevraagd, de zoon van de toenmalige dominee van de kerk, Jan Gerrit Kam. Jan Benjamin Kam werd in 1860 in Piershil (Zuid-Holland) geboren. Na de lagere school bezocht hij in Schiedam de H.B.S., waarvoor hij in 1878 slaagde. Daarna bezocht hij de Polytechnische School in Delft waar hij in 1882 afstudeerde als civiel ingenieur en in 1883 als bouwkundig ingenieur. Tot 1889 werkte hij als architect o.a. in Amsterdam. Daarna werd hij directeur van de Koninklijke Begemann in Helmond. Naast zijn werk had hij nog allerlei nevenfuncties zoals secretaris van de Mij tot Bevordering der Bouwkunst, afd. Amsterdam en gemeenteraadslid in Helmond, waar hij in 1889 ging wonen. Verder zat hij nog in examencommissies en gaf hij lezingen. Hij was o.a. bevriend met Hendrik Berlage. Hij had ook een boek geschreven 'De versiering van onze woning'. Jan overleed op 6 juni 1932 op 71-jarige leeftijd in Helmond.

## De aanbesteding en uitvoering

De pastorie zou gebouwd worden op een perceel aan het Lichttorenhoofd, thans Van Bergenplein 84. Kam ontwierp een tweelaags herenhuis met snijdende zadeldaken met de topgevel, uitgevoerd in vakwerk, naar de straat gericht.

*Bouwtekening van de voorzijde*



De bouw werd openbaar aanbesteed. Bij de aanbesteding, op zaterdag 5 maart 1887, kwam A.B. Lucas uit Zevenbergen met een bedrag van f. 8.500,-- als laagste uit de bus. Hij kreeg dan ook de opdracht. Lucas ging voortvarend aan de slag en in de loop van 1888 kon het gezin van dominee Jan Kam de pastorie betrekken.

### De verkoop

Door de zwakke financiële positie van de hervormde gemeenten Etten en Leur werd op 30 juni 1952 besloten



over te gaan tot de combinatie van de predikantsplaats. Er was dus nog maar een pastorie nodig en dat werd die van Etten aan de

*De Grondwet 24-02-1887* Roosendaalseweg.

De laatste dominee die in de Leurse pastorie woonde was Pieter Leonard Kiehl, die in 1952 met emeritaat ging. In 1964 verkocht de kerk het pand aan jonkheer Nolleke Verheijen.

*Ds. Kiehl*

**Aanbesteding.**

Het KERKBESTUUR der Herr. Gemeente te Leur bij Breda, is voornemens op Zaterdag 5 Maart o. k., bij enkele inschrijving, publiek

Aan te besteden:

**Het bouwen eener Predikantswoning te Leur, met bijlevering van alle materialen.**

Bestekken verkrijgbaar tegen franco aanvraag à f 0.50 bij de H.H. J. B. KAM, architect, Delft, of HEERMA VAN VOSS, Kerkvoogd te Leur.

Aanwijzing zal geschieden den dag der aanbesteding, des morgens ten elf ure.

Inlichtingen ter plaatse verkrijgbaar bij den Opzichter K. ROELOFFS. (474)

Bronnen:

Zom, A.M.Z., *De archieven van de Hervormde Gemeente te Leur 1612-1965*, Uitgegeven door het gemeentebestuur van Etten-Leur, 1972.

*Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant, gemeente Etten-Leur*, Provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch, januari 1989.

De biografische gegevens over Jan Benjamin Kam werden verzameld op Internet uit diverse digitale archieven en via Delpher, de zoekmachine voor tijdschriften en kranten van de KB.

Cor Kerstens

## **Elise van Calcar - Schiotling**

schrijfster, pedagoge en feministe

1842-1858 Literair werk

1858-1865 over opvoeding en onderwijs

1865-1873 over feministische onderwerpen

1873-1898 over spiritualisme.

Als schrijfster debuteerde zij met poëzie en verhalen voor kinderen in 1842

Bekendheid kreeg ze als schrijfster in 1850 met het boek Hermine

1853 historische roman Eene star in den nacht

1854 Evangeline, het vrouwelijke leven.

Waarin zij pleitte voor onderwijsverbetering voor vrouwen

Tussen 1853 en 1858 schreef ze op de Leur romans en stichtelijke werken. De belangrijkste roman was De Dertiende, waarmee de schrijfster veel vijanden maakte vanwege satirische tekeningen van allerlei predikantstypen en hun vrouwen. Veel mensen dachten dat Elise haar werk op bekende mensen had geïnspireerd.

Elise van Calcar Schiotling haar tijd in Brabant valt samen met haar literaire werk.



## Werken van Elise van Calcar - Schiotling



- *Belofte maakt schuld. Een nieuw geschenkje* (1848)
- *Vertellingen van de oude tante Christine* (1848)
- *De jonge boschneger* (1850)
- *Blikken in het rond, naar binnen en naar boven* (1850)
- *Uit verre landen en van nabij* (1850)
- *Hermine* (1850)
- *Feestklanken en lijdenstoonen* (1852)
- *Eene star in den nacht* (1853)
- *Snippers uit de portefeuille van Tante Elise* (1853)
- *Evangeline* (1854)
- *De zoon van den klepperman* (1854-1855)
- *Fantasmagoriën* (1855)
- *Moeders ABC-boekje. Wat lekkers uit keuken en tuin* (1856)
- *De dertiende* (3 dln., 1857)
- *Wat Parijs mij te zien en te denken gaf* (1859)
- *Johan Steven van Calcar* (1862)
- *Kinderen der eeuw* (1872 - 1873)
- *Uit het leven voor het leven* (2 dln., 1875 - 1876)
- *De dubbele roeping der vrouw* (1873)
- *Tweemaal verdronken* (1877)
- *Sophia Frederika Mathilda, Koningin der Nederlanden, als vorstin en moeder geschetst voor hare landgenooten* (1877)
- *Op de grenzen van twee werelden* (29 dln., 1877 - 1905)
- *Eigen meester blijven* (1878)
- *Emanuel Swedenborg, de ziener* (1882)
- *De Eedgenooten* (1888)
- *Tweede Pinksterdag* (1891)
- *Vruchten van het gezaaide* (1892)
- *Bertha van Marenholz* (1893)

## Adriaan Philippus de la Rivière, kunstenaar

In het bevolkingsregister kunnen we lezen dat van 30 mei 1898 tot 12 oktober 1899 Adrianus Philippus de la Rivière in Leur B215 woonde.

Dit was het huisje van dokter Hein Dolk en zoals Suze Robertson en Richard Bisschop voor hem, moest De la Rivière bij wijze van huur Dolk teken- en schilderlessen geven.

De la Rivière was op 5 april 1857 in Rotterdam geboren, was gehuwd met de vijftien jaar jongere Elisabeth Carolina Prins, ook Rotterdamse. Hun zoon Ernest was in hun Leurse tijd 5 jaar.

Zijn opleiding had De la Rivière aan de Academie voor Beeldende Kunsten te Rotterdam genoten en hij werkte veel te Rotterdam. Hij schilderde niet alleen maar aquarelleerde en tekende ook. Vooral stadsgezichten en stilleven beelde hij uit, evenals figuurstukken, waarbij zijn onderwerp veelal de schilder zelf was, die het ambacht uitoefende, evenals andere ambachten. Adriaan begon te werken in Haarlem om al snel naar Amsterdam te gaan. Daar schilderde hij het Haarlemmerplein.

Rotterdam bleef hem trekken en al vlug was hij er terug. Van 1894 tot 1896 was hij er bestuurslid van de Kunstkring. Nadat hij in 1897 een Koninklijke subsidie had gekregen, kwam hij naar Brabant.



Hij kende Bisschop waarschijnlijk, want ze hadden samen op de Academie gestudeerd. In Leur waren zijn werken vooral interieurafbeeldingen.

Na Leur ging De la Rivière eerst terug naar Rotterdam en daarna naar München, waar hij enkele jaren studeerde aan de Academie. In het atelier dat hij daar kreeg, maakte hij veel aquarellen en schilderde hij ook een van zijn meest bekende stukken: Job op de mesthoop.

In 1901 keerde hij terug naar zijn geboorteplaats om er de achterbuurten en havens te gaan schilderen. Ook in Den Haag vond hij onderwerpen en op zijn reizen maakte hij schetsen.

Hij schilderde in een lichtvoetige impressionistische stijl alledaagse taferelen, zoals stads- en dorpsgezichten; verhalende werken met herbergen, zowel van binnen als van buiten; markten en mensenmenigten.

De la Rivière overleed op 27 april 1941 in Rotterdam.

Boy Hendrikx en Jannie Heijmans

